

doi: 10.32612/uw.2543618X.2019.pp.185-239

Przegląd Środkowo-Wschodni, 4, 2019

ISSN 2543-618X eISSN 2545-1324

Nr art. 20190409

Data przesłania: 30.11.2017

Data akceptacji: 23.05.2018

Юры Грыбоўскі

Uniwersytet Warszawski

jgrzybowski@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0002-7359-487X

Стварэнне і дзейнасць Беларускага аб'яднання ў Генеральнай акрузе «Латвія» (1941–1944)

Utworzenie i działalność Zrzeszenia Białoruskiego w Okręgu Generalnym Łotwa (1941–1944)

W wyniku ofensywy wojsk niemieckich latem 1941 r. Łotwa dostała się pod okupację III Rzeszy. Struktura narodowościowa Łotwy cechowała się różnorodnością. Wśród najliczniejszych grup mniejszościowych znajdowali się Białorusini. Niemieckie władze okupacyjne, stosując zasadę „dziel i rządź”, były skłonne przyznać Białorusinom pewną autonomię kulturalno-oświatową. Miejscowa inteligencja białoruska upatrywała w tym szansę na umocnienie własnych wpływów w Łatgalii, którą traktowano jako część tzw. białoruskiego obszaru etnograficznego. W związku z tym, kierując się zimną polityczną kalkulacją, podjęto współpracę z okupantem. W 1941 r. w Rydze i Dyneburgu utworzono Białoruski Komitet Narodowy (od wiosny 1942 r. Zrzeszenie Białoruskie) w Okręgu Generalnym Łotwa. Głównym kierunkiem działalności tej organizacji była działalność społeczna i kulturalno-oświatowa wśród mieszkańców Łatgalii. Prowadzono chóry i zespoły artystyczne, działalność wydawniczą i kulturalno-oświatową. Ponadto podejmowano próby wprowadzenia języka białoruskiego do świątyni katolickich i prawosławnych. Dążono do obsadzenia administracji cywilnej i samorządów na szczeblu niższym i średnim w niektórych gminach Łatgalii osobami narodowości białoruskiej. Za priorytet w działalności Białorusinów należy jednak uznać organizację szkolnictwa w języku ojczystym. Aktywność białoruska wywołała zaniepokojenie wielu Łotyszy, ponieważ przywódcy łotewskich Białorusinów liczyli się z możliwością przyłączenia w przyszłości Łatgalii do Białorusi. Z wielu powodów „akcja białoruska” na Łotwie pod okupacją niemiecką nie odniosła większego sukcesu.

Słowa kluczowe: Łotwa, Białorusini, II wojna światowa, okupacja, kolaboracja

Праблематыка беларускай меншасці ў Латвіі ў гады Другой сусветнай вайны працяглы час знаходзілася па-за ўвагай даследчыкаў. У савецкі перыяд гэтая праблема не закраналася ў навуковай літаратуры па прычынах ідэалагізаванасці гістарычнай навукі. Але нават пасля 1991 года стан ведаў пра беларусаў Латвіі ў перыяд Другой сусветнай вайны па-ранейшаму застаецца сціплым. Нягледзячы на з'яўленне навуковых распрацовак¹ гэта пытанне па-ранейшаму патрабуе грунтоўнага даследавання.

У выніку маланкавага наступлення нямецкіх войск ужо ў пачатку ліпеня 1941 года ўся тэрыторыя Латвіі была занята вермахтам. У краіне ўсталяваўся нямецкі акупацыйны рэжым. Да жніўня 1941 года Латвія знаходзілася пад кіраваннем вайскавай адміністрацыі, а потым была перададзена пад грамадзянскае кіраванне (*Zivilverwaltung*). 17 ліпеня 1941 года Гітлер стварыў Рэйхскамісарыят «Остланд» (*Reichskommissariat Ostland*), кіраванне якім даручыў Гайнрыху Лёзэ. Кіраўніцтва гэтай тэрытарыяльна-адміністрацыйнай адзінкі знаходзілася ў Рызе. Рэйхскамісарыят «Остланд» складаўся з чатырох генеральных акруг (*Generalbezirk*): Эстонія, Латвія, Літва і Беларусь. На пасаду генеральнага камісара Латвіі быў прызначаны Ота-Гайнрых Дрэхслер, які 1 верасня прыступіў да выканання сваіх абавязкаў. У склад Генеральнай акругі «Латвія» (*Generalbezirk Lettland*) з цэнтрам у Рызе ўвайшлі шэсць акруг (*Kreisgebiet*): Рыга (*Riga-Land*), горад Рыга (*Riga-Stadt*), Даўгаўпілс (*Dünaburg*), Елгава (*Mitau*), Ліепая (*Libau*), Валміера (*Wolmar*). Мясцовая цывільная адміністрацыя і паліцыя сярэдняга і ніжэйшага ўзроўню (бурмістры, старасты і г. д.) складалася з латышоў. У большасці гэта былі даваенныя работнікі дзяржапарата і органаў самакіравання. Латвійскія нацыянальныя дзеячы, якія супрацоўнічалі з немцамі, разлічвалі атрымаць згоду Берліна на адраджэнне дзяржаўнай незалежнасці краіны. У сакавіку 1942 года была створана Генеральная дырэкторыя на чале

---

¹ Гл.: Э. Екабсонс, *Беларусы ў Латвіі ў часы савецкай і нямецка-фашысцкай акупацыі (1940–1945)*, «Беларускі гістарычны агляд» 2006, т. 13, сш. 2.

з адстаўным генералам Оскарсам Данкерсам як орган мясцовага самакіравання на акупіраванай тэрыторыі Латвіі (без Рыгі). Гэты орган складаўся з латышоў, але быў цалкам падначалены немцам і ўяўляў сабой своесаблівы дапаможны дадатак да нямецкай грамадзянскай адміністрацыі, які павінен быў аблягчыць акупантам кіраванне захопленымі тэрыторыямі².

Нямецкія акупацыйныя ўлады мусілі лічыцца са шматнацыянальным складам насельніцтва Латвіі. Адносіны акупантаў да асобных нацыянальных груп абумоўлівалі як ідэалагічныя, гэтак і палітычныя і ваенна-эканамічныя мэты кіраўнікоў Германіі. Захопнікі разглядалі краіны Балтыі як абшар, які з цягам часу належала ператварыць у частку нямецкай «жыццёвай прасторы» (*Lebensraum*). Лічылася, што рэгіён па прычыне шматвяковых гістарычных сувязей з нямецкай культурай пасля вайны павінен стаць часткай рэйха. Пры гэтым мясцовыя «расава прыдатныя элементы» падлягалі германізацыі, а іншых чакала вынішчэнне або дэпартацыя за Урал. Асіміляцыйныя планы ахоплівалі эстонцаў і частку латышоў. Тым часам найбольш «малавартаснымі ў расавым сэнсе» лічыліся славянскія меншасці, якім адмаўлялася права быць «арыйскімі» народамі. Невыпадкова ў якасці найменш прыдатнага да германізацыі рэгіёна Латвіі разглядалася Латгалія, дзе быў найвышэйшы працэс славянамоўнага насельніцтва³. Лічылася, што латгалцы ў расавым сэнсе вельмі падобныя да беларусаў і рускіх⁴. Вышэйзгаданыя планы адносна германізацыі павінны былі ажыццяўляцца пасля канчатковай перамогі Германіі. Але пакуль ішла вайна нямецкія акупацыйныя ўлады мусілі рыхтаваць спрыяльную глебу для рэалізацыі будучых планаў. У Берліне лічылі неабходным абмежаваць «змешванне крыві» паміж асобнымі нацы-

² Cz. Madajczyk, *Faszyzm i okupacja 1938–1945. Wykonywanie okupacji przez państwo Osi w Europie*, t. 1, Poznań 1983, s. 613–614, 617.

³ *Ibidem*, s. 613.

⁴ Bundesarchiv, Berlin–Lichterfelde Ost (BA), R 6/160, s. 82.

янальнымі групамі, паколькі гэта магло ўскладніць ці сапсаваць будучы працэс каланізацыі і германізацыі. У дэкрэце рэйхскамісара Альфрэда Розенберга ад 27 ліпеня 1942 года, які тычыўся нацыянальных спраў у Балтыі, чытаем: «нельга асіміляваць рускіх і беларусаў, бо 1) сапсуецца кроў народаў, якія будуць уключаны ў склад рэйха, 2) трэба лічыцца з тым, што беларусы з Прыбалтыкі будуць пераселены ў сапраўдную Беларусь. [...] Існуе небяспека, што праз асіміляцыю рускіх і беларусаў малакаштоўныя расавыя элементы потым трапяць у нямецкі народ»⁵.

Іншы фактар, які ўплываў на кірунак і змест акупацыйнай нацыянальнай палітыкі ў Латвіі, меў ваенна-эканамічны характар. У перыяд, калі нямецкія войскі вялі цяжкія баі на фронце, улады рэйха намагаліся максімальна выкарыстаць гаспадарчыя і людскія рэсурсы занятых тэрыторый. З мэтай аблягчэння кіравання захопленым абшарам акупанты карысталіся старажытным прынцыпам «падзяляй і пануй». Акупацыйная палітыка мела на мэце недапушчэнне стварэння буйных аднародных у нацыянальным сэнсе груп. Замест гэтага бачылася карыснай для Германіі наяўнасць на акупіраваным абшары як мага больш дробных груп, якія не стваралі б пагрозы нямецкім інтарэсам. У практыцы гэта азначала стварэнне больш спрыяльных умоў для адных нацыянальных груп за кошт другіх. У Латвіі немцы былі схільныя рабіць пэўныя саступкі на карысць мясцовых беларусаў і рускіх, што тлумачылася жаданнем аслабіць мясцовы польскі элемент і супрацьдзеічаць празмернай актыўнасці латышоў. Лічылася, што адпаведнае стаўленне да беларусаў і рускіх прычыніцца да ўзмацнення сярод іх пранямецкіх настрояў, тым часам як магчымая дыскрымінацыя з боку тытульнай нацыі зробіць іх падатлівымі на бальшавіцкую прапаганду. Лічылася, што нямецкая «ахова» мясцовых беларусаў і рускіх ад асіміляцыйных захадаў латышоў будзе гарантам іх лаяльнасці ў адносінах да акупацыйных улад і зробіць непазбежным

---

⁵ Archiwum Akt Nowych (AAN), sygn.: T-454, 88/001057–58.

іх супрацоўніцтва з немцамі. Каб утрымаць гэтую лінію немцы не мелі намеру перадаваць нацыянальную палітыку на акупіраваных абшарах мясцовым прыбалтыйскім адміністрацыям, а моцна трымаць у сваіх руках⁶. Дырэктывы Міністэрства акупіраваных усходніх тэрыторый (*Reichministerium für die Besetzten Ostgebiete*) загадвалі ахоўваць тутэйшых беларусаў і рускіх ад асіміляцыйных тэндэнцый з боку латышоў, якія маглі адбывацца праз школу, урадавыя ўстановы і царкву. Адным з галоўных сродкаў захавання этнічнай адметнасці мясцовага нелатышкага насельніцтва была школьная і моўная аўтаномія беларусаў і рускіх, якая дапускала магчымасць грамадска-культурнай і выдавецкай дзейнасці. Больш за тое, з мэтай прадухілення асіміляцыі латышамі славянскіх меншасцей у валасцях з колькаснай перавагай беларусаў і рускіх дазвалялася выкарыстанне роднай мовы (побач з нямецкай і латышкай) у зносінах з мясцовай адміністрацыяй. Аднак ні ў якім выпадку саступкі на карысць нелатышоў не азначалі палітычнай падтрымкі для вышэйзгаданых нацыянальных груп, а разглядаліся выключна як сродак «выяўлення і ізаляцыі на тэрыторыі Остланда расава непажаданых элементаў»⁷. На думку берлінскіх чыноўнікаў такая палітыка не павінна была крыўдзіць латышоў, якім з міжваеннага часу была добра вядома традыцыя існавання ў іх краіне культурна-асветнай аўтаноміі беларусаў і рускіх⁸.

Рэалізуючы вышэйзгаданую палітыку было вырашана дазволіць існаванне органаў даверу беларускай меншасці. Рэйхскамісар Г. Лёэ адзначаў, што стаўленне да беларусаў Балтыі павінна быць як у Беларусі, гэта значыць, належала іх выкарыстоўваць у нямецкіх інтарэсах. Яго погляд падзяляў міністр А. Розенберг, які пасля кансультацыі з генеральным камісарам Беларусі Вільгельмам Кубэ лічыў неабходным стварэнне сярод латвійскіх беларусаў органа-

---

⁶ ААН, sygn.: T-454, 88/001057–58; ВА. R 6/159, s. 45–46.

⁷ ВА. R 6/173, s. 14, 19–20.

⁸ *Ibidem*. R 92/159, s. 59–60.

цыі, пры ўмове, што яна будзе дзейнічаць пад пільным наглядам немцаў і мець на мэце забеспячэнне правоў беларускай меншасці⁹. Пры гэтым, на думку нямецкіх палітыкаў, беларусы належалі да найменш актыўных і неарганізаваных у палітычным і нацыянальным сэнсе народаў, якія пражывалі на захад ад Урала. Лічылася, што нацыянальная самасвядомасць большасці беларусаў знаходзіцца на надта нізкім узроўні, а прадстаўнікі інтэлігенцыі гэтай нацыянальнасці вельмі нешматлікія. Трэба было, аднак, па магчымасці ізаляваць беларусаў ад рускіх уплываў¹⁰.

Стварэнне і дзейнасць Беларускага нацыянальнага камітэта ў Латвіі (ліпень 1941 – сакавік 1942 года)

Безумоўна, мясцовыя беларускія дзеячы не маглі не выкарыстаць бягучую палітычную сітуацыю. Нягледзячы на тое, што ў другой палове 1930-х гадоў беларуская актыўнасць у Латвіі значна аслабла, адпльў беларускай інтэлігенцыі з краіны не назіраўся. Акрамя таго, савецкія рэпрэсіі ў 1940–1941 гадах толькі часткова закранулі беларускую меншасць. Усё гэта спрыяла таму, што ва ўмовах нямецкай акупацыі ўдалося без вялікіх цяжкасцей стварыць арганізацыйную структуру. У сваёй аўтабіяграфіі Канстанцін Езавітаў сведчыў, што Беларускі нацыянальны камітэт у Латвіі быў арганізаваны 15 ліпеня 1941 года¹¹. Аднак іншыя крыніцы не пацвярджаюць гэтых звестак. Праўдападобна, што самаарганізацыі латвійскіх беларусаў паспрыяў візіт у Рыгу ксяндза Вінцэнта Гадлеўскага, прадстаўніка Беларускага камітэта самапомачы ў Германіі. З яго ўдзелам 10 жніўня 1941 года ў Рызе адбыўся ініцыятыўны сход мясцовых беларускіх актывістаў і некаторых настаўнікаў. В. Гадлеўскі агучыў прысутным ідэю аб арганізацыі беларускай работы ў розных краінах. На гэтым сходзе быў

⁹ Э. Екабсонс, *op.cit.*, с. 206–207.

¹⁰ ВА. R6/159, s. 4.

¹¹ К. Езавітаў, *Кароткі жыццьяпіс і праходжаньне службы* [у:] Л. Юрэвіч, *Беларуская мемуарыстыка на эміграцыі*, Мінск 2005, с. 192.

створаны Беларускі нацыянальны камітэт (БНК). Кіраўніцтва арганізацыі складалася з наступных асоб: Пятро Мірановіч (старшыня), Якуб Кастылюк (сакратар), Сцяпан Сіцько, Люцыя Тэтар і Язэп Камаржынскі. Рэальную працу БНК змог, аднак, пачаць праз месяц, пасля пераходу ўлады ў Латвіі да нямецкай грамадзянскай адміністрацыі¹². Стварэнне БНК у Рызе ініцыяваў В. Гадлеўскі, але далейшая праца арганізацыі залежала выключна ад мясцовых беларусаў. Важнай падзеяй стала далучэнне да арганізацыйнай работы К. Езавітава. Ён лічыў, што БНК павінен пачаць актыўную працу, у прыватнасці, звярнуцца да немцаў з просьбай вызваліць з лагераў ваеннапалонных чырвонаармейцаў-беларусаў¹³. К. Езавітаў лічыў, што камітэт не праяўляў ніякай дзейнасці па прычыне пасіўнасці яго кіраўніцтва, арганізацыйныя здольнасці якога ён ацэньваў вельмі крытычна. У лісце да Эдварда Будзькі (5 кастрычніка 1941 года) ён пісаў: «Быў у Рызе кс. Гадлеўскі, але да мяне не зайшоў чамусьці. Заклаў ён тутака Беларускі Камітэт, але з выдатных нашых людзей там прадстаўнікоў мала, а таму Камітэт аказаўся нерушлівым і нерухлівым. Нічога не рабіў цэлы месяц і мне прыйшлося 3 тыдні збіраць іх і выказаць думкі мае аб сучасным становішчы і аб тым, якія крокі Нац. Камітэт павінен распачаць. Нарэшце, пры канцы 2-га месяца свайго існавання Камітэт прыняў напісаны мной мемарандум аб становішчы беларускае меншасці і аб нашых культурна-асветных і эканамічных патрэбах. Мемарандум асобная дэлегацыя перадала тутэйшаму камісару, адначасна просячы аб зацвярджэнні самога камітэту ў складзе, як яго напісаў кс. Гадлеўскі»¹⁴.

Пад уплывам К. Езавітава БНК пачаў актыўную працу. У пачатку верасня 1941 года К. Езавітаў падрыхтаваў мемарандум ініцыятыўнай групы беларускай інтэлігенцыі да генеральнага камісара Латвіі. 26 верасня гэты дакумент быў перададзены Дрэхлеру.

¹² *Беларусы ў Латвіі*, «Раніца» 1941, 20 лістапада, с. 3.

¹³ Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ), ф. 458, воп. 1, спр. 18, арк. 10.

¹⁴ *Ibidem*, спр. 20, арк. 20.

Мемарандум падпісалі П. Мірановіч – былы старшыня Таварыства беларусаў Латвіі і кіраўнік 1-й беларускай школы ў Рызе, Я. Кастылюк – былы інспектар беларускіх школ, кіраўнік 2-й беларускай школы ў Рызе і старшыня культурна-асветнага таварыства «Правасвета», К. Езавітаў – кіраўнік беларускай школы ў Лудзе (Люцыне), Мікалай Краўчанка – праваслаўны свяшчэннік, Сяргей Сахараў – былы кіраўнік беларускага школьнага аддзела пры Міністэрстве асветы і кіраўнік беларускай гімназіі ў Даўгаўпілсе (Дзвінску), Я. Камаржынскі – настаўнік, былы дырэктар Беларускага тэатра ў Латвіі, Мікалай Дзямідаў – былы старшыня Беларускага таварыства настаўнікаў і кіраўнік настаўніцкіх курсаў, С. Сіцько – былы старшыня Пазыкова-ашчаднага таварыства і Аляксандр Родзька – дырэктар беларускай сярэдняй школы ў Рызе, а таксама два прадстаўнікі бацькоўскага камітэта гэтай школы. У пачатку дакумента змешчаны кароткі агляд сітуацыі беларускай меншасці ў міжваеннай Латвійскай Рэспубліцы з асаблівай увагай да рэпрэсіўных дзеянняў улад у дачыненні да беларусаў (працэс 1925 года, закрыццё школ і культурна-асветных устаноў пасля 1934 года). Потым гаварылася пра тое, што «сёння беларускае насельніцтва было свабоднай Латвійскай дзяржавы верыць, што беларускія дзеці пад апекай нямецкага вермахта і яго правадыроў зноў будуць мець магчымасць вучыцца ва ўласных беларускіх школах, беларускія настаўнікі не будуць праследавацца за нацыянальную дзейнасць, а беларускія сяляне змогуць у новых умовах працягваць сваю сельскагаспадарчую працу ў імя супольнага дабрабыту»¹⁵. У дакуменце

¹⁵ ВА. R 92/101, s. 59–63. На падставе аналізу даступных архіўных крыніц можна зрабіць вывад, што праект мемарандума быў падрыхтаваны К. Езавітавым 3 верасня 1941 года. У канчатковай версіі антылатышская рыторыка крыху згладзілася. Напрыклад, была выкраслена фармулёўка пра тое, што «цяпер беларускае насельніцтва Латвіі цешыцца, што часы гвалтоўнай латышызцыі беларусаў беззваротна мінулі». Першая рэдакцыя дакумента змяшчала таксама просьбу дазволіць БНК правесці рэгістрацыю беларусаў у Латвіі і раздаць ім пасведчанні аб прыналежнасці да беларускай нацыянальнасці (НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 59, арк. 1–5).

акрэсліваліся асноўныя патрэбы беларускай меншасці: 1) легалізацыя Беларускага нацыянальнага камітэта, створанага пры ўдзеле В. Гадлеўскага, 2) стварэнне Беларускага нацыянальнага камітэта самапомачы як органа, які б прадстаўляў культурныя і матэрыяльныя інтарэсы беларусаў, 3) захаванне ўжо існуючага беларускага школьніцтва, а таксама адкрыццё новых школ у мясцовасцях з колькаснай перавагай беларускага насельніцтва, 4) адкрыццё беларускай сярэдняй школы ў Індры, 5) прызначэнне на пасаду беларускага школьнага інспектара Я. Камаржынскага, 6) дазвол на працу беларускіх настаўніцкіх курсаў у Рызе ці Даўгаўпілсе, 7) прызначэнне беларусаў на пасады пісараў і камендантаў самааховы ў «беларускіх валасцях»¹⁶.

Па згаданых раней прычынах нямецкія ўлады здаволілі большасць беларускіх пастулатаў і далі дазвол на існаванне БНК. У пачатку 1942 года ў кіраўніцтва БНК уваходзілі К. Езавітаў (старшыня), П. Мірановіч (намеснік), Я. Кастылюк (сакратар), С. Сіцько (скарбнік), Л. Тэтар, С. Сахараў і П. Масальскі (сябры ўправы)¹⁷. Пасля таго, як камітэт пачаў працу ў Рызе, у правінцыі заняліся стварэннем мясцовых аддзелаў арганізацыі. Перш за ўсё гэта тычылася ваколіц Даўгаўпілса, Латгаліі – месца кампактнага пражывання беларусаў. Праца на месцах рухалася, аднак, вельмі павольна. Нягледзячы на тое, што ў Даўгаўпілсе пражывала група нацыянальна свядомай беларускай інтэлігенцыі, яе прадстаўнікі працяглы час не праяўлялі актыўнасці. Адной з прычын была няўпэўненасць у тым, якую палітыку будуць ажыццяўляць акупанты. Пра настроі тамтэйшых беларусаў можна меркаваць па лісце А. Махноўскага да К. Езавітава (18 жніўня 1941 года), у якім чытаем: «Альбо мы павінны атрымаць магчымасць працаваць хоць у больш-менш спрыяючых варунках, альбо кінуць гэтае балота

¹⁶ ВА. R 92/101, s. 59–63.

¹⁷ *Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1942, 22 лютага, с. 4.

і перайсці працаваць на Беларусь»¹⁸. Рухавіком, які падштурхнуў беларускую інтэлігенцыю ў Латгаліі да дзейнасці, быў К. Езавітаў. Гэты дзеяч заклікаў сваіх аднадумцаў працаваць, не звяртаючы ўвагі на перашкоды¹⁹.

У кастрычніку 1941 года беларусы з Даўгаўпілса накіравалі запіску да мясцовага гебітскамісара. Гэты дакумент падрыхтаваў К. Езавітаў, які напісаў яго на падставе адпаведнай запіскі, адрасаванай да генеральнага камісара ў Рызе. 27 кастрычніка 1941 года К. Езавітаў у лісце да А. Махноўскага выказаў задавальненне тым, што «ўрэшце беларусы ў Дзвінску пайшлі да акруговага камісара»²⁰. З мэтай арганізацыі аддзела БНК у канцы кастрычніка з Рыгі ў Даўгаўпілс выехалі С. Сахараў, С. Маціеўскі, М. Дзямідаў і Я. Камаржынскі. Арганізацыйная праца прынесла свае вынікі. На працягу першага года нямецкай акупацыі ўдалося стварыць аддзелы камітэта ў Даўгаўпілсе, Краславе (Краслаўцы), Пасіенэ, Індры і Зілупэ.

Стварэнне Беларускага аб'яднання ў Латвіі (сакавік 1942 года) і асноўныя кірункі яго дзейнасці

У сакавіку 1942 года БНК быў перайменаваны ў Беларускае аб'яднанне (БА)²¹. Архіўныя дакументы даюць пэўнае ўяўленне пра персанальны склад некаторых аддзелаў, а таксама працэс іх арганізацыі. Даўгаўпілскім аддзелам кіравала ўправа ў складзе: старшыня – М. Дзямідаў (з вясны 1942 года – А. Якубецкі), намеснік

¹⁸ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 40, арк. 9.

¹⁹ У лісце да настаўніка Язэпа Клагіша (3 кастрычніка 1941 года) К. Езавітаў падкрэсліваў: «Зразумейце, што патрэбны не адмовы і ад'езды, а змаганне, і што дзвінчукі і індраўцы павінны самі варушыцца, каб былі захады і ў Рызе і на мейсцах. [...] Вы ж усе дарослыя людзі! Дакуль жа Вас вадзіць за ручку, як дзяцей?» (*Ibidem*, спр. 20, арк. 17–17 адв.).

²⁰ *Ibidem*, спр. 16, арк. 1.

²¹ Э. Екабсонс, *op. cit.*, с. 207.

– Я. Камаржынскі, сакратар – А. Махноўскі, сябры – ксёндз Язэп Гайлевіч, праваслаўны свяшчэннік Нікан Заліўскі і А. Якубецкі²². Па прапанове М. Дзямідава даўгаўпільскі аддзел разглядаў магчымасць стварэння ў Даўгаўпільскай акрузе БНК, незалежнага ад Рыгі, але гэтая ідэя не знайшла водгуку сярод іншых дзеячаў²³. На чале аддзела ў Індры быў С. Сахараў (з 1943 года – А. Родзька), у Зілупэ – М. Дзямідаў (з канца 1942 года – С. Сахараў і Мечыслаў Мяжэцкі), у Пустыні – Антон Клагіш, у Краславе – Яўген Красневіч, у Пасіенэ (Посінь) – Браніслаў Юрэвіч. Беларускія актывісты намагаліся ахапіць сеткай рэгіянальных аддзелаў таксама ваколіцы Ілукстэ (Ілукшты). Адказнымі за працу ў гэтым рэгіёне былі прызначаны Уладзімір Гусарэвіч і Антон Зямец. Арганізацыйная праца тут ішла, аднак, вельмі павольна. У чэрвені 1943 года К. Езавітаў з жалем пісаў да А. Махноўскага пра тое, што ў Ілукстэ і ваколіцах не было створана ніводнага аддзела, а беларускія выданні, якія ён выслаў У. Гусарэвічу, вярнуліся назад у сувязі з незапатрабаванасцю²⁴. Тым не менш, іншыя крыніцы сведчаць, што У. Гусарэвіч усё ж пачаў распаўсюджванне беларускіх выданняў і здолеў арганізаваць школу ў Варнавіцы (Варнавічах)²⁵.

БА ахоплівала ўсю тэрыторыю Генеральнай акругі «Латвія». Сядзіба арганізацыі знаходзілася ў Рызе (Katoļu iela 42). Найвышэйшым органам кіравання арганізацыі быў агульны гадавы сход, які склікаўся ў студзені і абіраў цэнтральны ўрад (цэнтральную ўправу), які складаўся з пяці сяброў. Рэгіянальныя аддзелы маглі стварацца ўсюды, дзе пражывала не менш за дзесяць сяброў арганізацыі. Сябрам арганізацыі мог стаць кожны беларус, які пражываў на тэрыторыі былой Латвійскай Рэспублікі і дасягнуў 16 гадоў. Падчас прыёму ад кандыдата патрабаваліся дзве рэка-

²² *Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1942, 22 лютага, с. 4.

²³ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 33, арк. 13 адв.

²⁴ *Latvijas valsts vēstures arhīvs (LVVA)*, P-712 f., 1 apr., 6 lieta, 20 lp.

²⁵ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 16, арк. 8.

ментацыі ад дзейных сяброў БА. Аддзелы склікалі гадавы сход, які абіраў ўправу і рэвізійную камісію. Згодна са статутам арганізацыя мела ўласны фонд, які складаўся з абавязковых месячных сяброўскіх узносаў (памер акрэслівала цэнтральная ўправа), ахвяраванняў, прыбытку ад продажу кніг і брашур, іншых сродкаў. Кожны аддзел меў абавязак раз на год перасылаць у цэнтральную ўправу 25% сумы сяброўскіх узносаў на арганізацыйныя мэты²⁶. Дзейнасць БА падлягала пільнаму нагляду з боку нямецкіх акупацыйных улад. Арганізацыя непасрэдна кантралявалася намеснікам кіраўніка Рэйхскамісарыята «Остланд» доктарам Шмітам і шэфам СД оберштурмбанфюрэрам Рудольфам Ланге²⁷. Сябры БА мелі права падчас сваіх урачыстасцей выкарыстоўваць нацыянальную сімволіку. У 1943 годзе К. Езавітаў дамагаўся ад немцаў дазволу на выкарыстанне значкоў з выявай нацыянальнага сцяга. У выніку, на заказ кіраўніка БА была выраблена партыя значкоў, якія знайшлі попыт сярод беларускай інтэлігенцы²⁸.

Настроі, якія панавалі сярод кіраўнікоў арганізацыі, можна акрэсліць як пранямецкія. Некаторыя шчыра верылі ў магчымасць беларускага адраджэння пад нямецкай акупацыяй²⁹. У адным з лістоў да сябра (27 студзеня 1943 года) К. Езавітаў выказаў думку, што адносіны немцаў да беларусаў не павінны змяніцца, тым больш, што «самі беларусы нічога не зрабілі гэткага, каб адносіны да іх маглі стацца горшымі. Зусім зразумела, што ў абставінах вайны не ўсё ідзе гэтак хутка, як нам можа быць хацелася бы»³⁰. Пры гэтым лідар латвійскіх беларусаў шчыра верыў, што пры падтрымцы немцаў магчыма хуткае фарміраванне беларускай дзяржаўнасці. Пад-

---

²⁶ *Статут Беларускага аб'яднання (у ген. кам. Латвіі)*, «Раніца» 1942, 14 чэрвеня, с. 2–3.

²⁷ А. Соловьев, *Белорусская центральная рада: создание, деятельность, крах*, Минск 1995, с. 155.

²⁸ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 16, арк. 5.

²⁹ Э. Екабсонс, *op. cit.*, с. 206.

³⁰ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 23, арк. 7.

штурхоўваючы сваіх малодшых паплечнікаў да актыўнай працы, ён сцвярджаў, што «трэба гнаць, каб не толькі дзеткі, але і самі мы пабачылі сапраўды адроджаную Беларусь!»³¹. Адначасова ён разумеў, што спрыяльнай ваенна-палітычнай кан'юнктуры зусім недастаткова для таго, каб беларускія нацыянальныя імкненні сталі рэальнасцю. К. Езавітаў быў перакананы, што ўмовай ажыццяўлення гэтых мэт можа быць здольнасць беларусаў да самаарганізацыі. 17 студзеня 1943 года ён пісаў да сяброўкі: «Жывём у цяжкі і жудасны час, перажылі і перажываемо шмат цяжкіх падзеяў, але ў будучыне яшчэ іх будзе не менш і, відаць, не так хутка заживём мірным жыццём, аб якім ужо гарача пачынае летуцець усё чалавецтва. Паасобныя сямейкі, добрыя сябры і цэлыя народы павінны як мага цясней трымацца адзін за аднаго, каб не апынуцца толькі цацкамі ў руках мацнейшых і больш згуртаваных. На жаль, не ўсе беларусы яшчэ разумеюць гэтую простую ісціну! Нават птушкі аднае пароды і звяры трымаюцца сваімі стаямі і табунамі. Толькі дзеці народу нашага разбрыдаюцца ўсё яшчэ па чужых табарох, дзе іх эксплуатаюць і лічаць людзьмі другога сорту. Асабліва горка бачыць, калі ад свайго народу ўходзе на службу да другіх ягоная інтэлігенцыя»³².

Стрыжань сяброў БА складалі прадстаўнікі інтэлігенцыі, перш за ўсё настаўнікі. Так, напрыклад, увесну 1942 года сярод 44 сяброў аддзела ў Даўгаўпілсе ажно 33 былі настаўнікамі³³. У арганізацыю ўступілі многія былыя дзеячы і сябры беларускіх арганізацый, якія дзейнічалі ў міжваенны час. Па кан'юнктурных матывах у БНК запісваліся таксама людзі, якія раней ніякім чынам не праявілі сябе ў грамадскай працы, а нават тыя, хто раней не лічыў сябе беларусамі. Старшыня БА, аднак, лічыў, што нікога нельга адсоўваць ад адраджэнскай працы, і належыць прыцягваць у арганізацыю людзей, якія раней не ўдзельнічалі ў беларускім руху. Ён быў пе-

³¹ LVVA, P-712 f., 1 apr., 6 lieta, 10 lp.

³² НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 22, арк. 1.

³³ Э. Екабсонс, *op. cit.*, с. 207.

ракананы, што нават «кан’юнктурныя беларусы» могуць быць карыснымі нацыянальнай справе на цяперашнім этапе яе развіцця³⁴. У лісце (сакавік 1942 года) да А. Якубецкага ў сувязі з яго абраннем старшынёй даўгаўпільскага аддзела БА К. Езавітаў раіў: «Паклапаціцеся, каб лічба сяброў Аб’яднання расла. Трэба правесці ўсведамляючую працу, каб да нас прыйшлі тыя беларусы, што стаялі вонку ад нас дзякуючы розным прычынам. Нікога не трэба адкідаць! Дзвінскі аддзел павінен з вялікім тактам прыцягнуць да нашага руху новыя сілы з шэрагаў маласвядомае і несвядомае беларускае масы і інтэлігенцыі. Прыцягнем жа мы іх не лаянінай за несвядомасць, а цяплым выхаваннем і павелічэннем іх веды аб беларушчыне і беларускім руху. [...] Працу трэба пачынаць ад самага пачатку, гэтак, як яна была распачата ў 1921 годзе»³⁵.

Нягледзячы на спрыяльныя палітычныя абставіны і актыўнасць некаторых сяброў камітэта, большасць рэгіянальных аддзелаў на працягу ўсяго перыяду свайго існавання не выяўляла актыўнай дзейнасці. На думку кіраўніцтва арганізацыі, прычынай гэтага становішча была пасіўнасць мясцовага актыву. К. Езавітаў тлумачыў пасіўнасць латвійскіх беларусаў і цяжкасці ў арганізацыйнай працы працяглай адсутнасцю беларускіх школ у Латвіі³⁶. На старонках даўгаўпільскай газеты «Наш шлях» К. Езавітаў змясціў вельмі крытычны артыкул «Дзвінскі аддзел БНА спіць», у якім наракаў на бяздзейнасць мясцовага беларускага асяродка³⁷.

Актыўная праца сярод беларусаў ускладнялася таксама ваеннымі ўмовамі, якія значна абмяжоўвалі магчымасці мясцовых актывістаў. У звароце кіраўніцтва аддзела ў Зілупэ (16 ліпеня 1943 года) чытаем: «У звязку з тым, што мы знаходзімся ў прыфрантавай зоне, дзе абставіны для грамадскай працы нашага аддзела Аб’яднання – ненармальныя – аддзел і не мог шырока разгарнуць сваю працу

³⁴ LVVA, P-712 f., 1 apr., 6 lieta, 6 lp.

³⁵ *Ibidem*, 5 lieta, 9 lp.

³⁶ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 18, арк. 16.

³⁷ LVVA, P-712 f., 1 apr., 4 lieta, 31 lp.

і апроч пашырэння літаратуры, нічога не мог зрабіць. Практыкавалася шмат чаго, так, напрыклад: арганізацыя драматычнага кружка, пастаноўка вечарын, былі нават пачаты рэпітыцыі п'ес, але калі ад нас адабралі для вайсковых патрэб усе памяшканні, прыйшлося усё гэта закінуць, бо не было мейсца ні дзе праводзіць рэпітыцыі, ні дзе ставіць самую вечарыну. Агульнага сходу сяброў рабіць не маглі, бо гэта забаронена. Былі зроблены толькі 3 паседжанні праўлення аддзелу, на якіх выносіліся тэмы ці іншыя пастанаўленні, але правесці якія, іншы раз, тэарэтычна было немагчыма. А калі і было магчыма, то яны не давалі вынікаў. Так, калі вялася агульная перапіска насельніцтва, ад нашага аддзелу былі пасланы Пасінскай воласці і Рознаўскай гар[адско]й управы заявы з тым, каб назначылі шчотнымі беларусаў (бо большасць насельніцтва тут беларусы), якія мог даць наш аддзел. Таксама былі заявы, каб у шчотныя камісіі былі назначаны беларускія прадстаўнікі ад нашага аддзелу. Усе гэтыя заявы засталіся без адказу і нашыя дамаганні не былі задаволены. Зразумела, у такіх абставінах мы не маглі разгарнуць вялікай працы, тым больш, што нават не ведалі ўсіх сяброў свайго аддзелу, бо ад быўшага старшыні аддзелу М. Дзямідава не атрымалі ніякіх спіскаў і працу трэба было пачаць спачатку»³⁸.

Пасіўнасць некаторых сяброў і ваенныя абставіны не былі адзінымі перашкодамі ў разгортванні беларускага нацыянальна-культурнага руху. Як у кожным асяроддзі людзей, звязаных агульнай справай і інтарэсамі, сярод беларускага нацыянальнага актыву Латвіі ўзніклі канфлікты, прычынай якіх найчасцей былі ўласныя амбіцыі асобных дзеячаў. Бясспрэчным лідарам заставаўся К. Езавітаў, які меў найбольшы вопыт і імпэт да працы. Разам з тым, іншыя ўдзельнікі беларускіх арганізацый, якія таксама прэтэндавалі на ролю кіраўнікоў беларускага жыцця ў Латвіі, бачылі ў ім канкурэнта. Аналіз перапіскі паміж дзеячамі беларускага руху ў Латвіі дазваляе зрабіць вывад, што сярод кіраўніцтва БА пана-

³⁸ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 51, арк. 51–51 адв.

вала досыць напружаная атмасфера і недавер. Сярод часткі сяброў арганізацыі існавала незадаволенасць старшынёй³⁹. Некаторыя дзеячы абвінавачвалі К. Езавітава ў тым, што ён, знаходзячыся ў Рызе, мала цікавіўся справамі арганізацыі ў рэгіёнах. Апошні не трымаўся ўпарта сваёй пасады, але не збіраўся яе пакідаць, паколькі не бачыў сярод беларускага грамадства дастойнага кандыдата, які мог бы замест яго заняць месца старшыні арганізацыі. У лісце К. Езавітава да А. Якубецкага і А. Махноўскага (7 верасня 1942 года) чытаем: «З аднаго боку, я за старшынства не трымаюся, бо гэта мне, апроч непрыемнасцяў, страты часу і шалёнае стомы, – нічога не дае і дужа адмоўна адбіваецца на стане здароўя, бо я ўжо згубіў пуд з цвэрцю свае вагі за гэты год, а таму я з ахвотаю перадаў бы старшынства каму-колечы больш разумнаму, больш свядомому, больш энергійнаму і больш адданаму ў працы, чым я сам. З другога боку, я хацеў бы ведаць і тыя мае загады і памылкі, якія выявіліся ў маёй працы, каб пабачыць іх і, перадаючы працу іншаму, дамагацца іх выпраўлення. Дзеля гэтага, зусім спакойна і без якога-колечы пачуцця незадавалення ці абразы звяртаюся да Вас з грамадскай прапазіцыяй: шчыра і адчынена выказаць мне прычыны Вашага незадавалення, бо, магчыма, што я дапусціўся ў працэсе шалёнае спешкі і перагрузкі сапраўды паважных памылак. Не памыляецца той, хто не працуе! [...] Апошнім часам рэпрэзентацыя нашых культурных спраў, віленскіх і менскіх, перад Рэйхскамісарыятам сапраўды адбірае ад мяне больш часу, чым нашы тутэйшыя справы, нагэтулькі, што я не змог нават пабываць ні ў Індыры, ні ў Краслаўцы, ні ў Дзвінску, але я лічу, што ратаваць некаторыя нашы патрэбы тамака зараз найбольш важная справа, бо ў Латвіі мы ўжо больш-менш жывем стабілізаваным жыццём і шмат у чым

---

³⁹ У лісце да К. Езавітава (10 верасня 1942 года) С. Сахараў пісаў: «Старонкай чуў, што беларусы-рыжане чамусь то становяцца апазіцыйна супраць Вашага старшынства ў Беларускім аб'яднанні. Але хто можа Вас замяніць? [...] Ствараецца становішча цяжкае, ставяць Вам у віну, што робіце ўсё самастойна, не лічыся з грамадой» (*ibidem*, спр. 35, арк. 16).

маемо большую практыку, чым віленчукі і менчукі. [...] Яшчэ адна просьба: падумайце таксама і аб тым, каго Вы змаглі-б высунуць на старшыню Аб'яднання, калі мая асоба Вам канчаткова абрыдла. Я разумею і гэткую ўстаноўку, якая выказваецца ўкраінскай народнай мудрасцю: „Хай гіршы, абы іншы!”»⁴⁰.

Нягледзячы на вышэйзгаданыя цяжкасці, да нацыянальна-культурнай працы далучыліся некаторыя маладыя латгалскія беларусы з ліку выхаванцаў міжваенных беларускіх гімназій. Сярод прадстаўнікоў малодшага пакалення латвійскіх беларускіх актывістаў варта згадаць Пятра Масальскага і Міколу Панькова. Апошні, працуючы на чыгунцы ў Даўгаўпілсе, вольны час прысвячаў культурна-асветнай дзейнасці і агітацыі сярод насельніцтва. У яго лісце (6 кастрычніка 1942 года) да старшыні БА чытаем: «Праца на хлеб, а па вечарах рэпетыцыі з іншымі ў школе па падрыхтоўцы драмы М. Машура „Лёгкі хлеб” да пастановак. Апрача таго ў мяне маюцца яшчэ слухачы ў Дзвінску на чыгунцы, дзе вяду працу таксама, нягледзячы на перашкоды з боку вышэйшага начальства (як майстар чыгункі – паляк і латыш – кіраўнік 6 вучастку)»⁴¹.

На пасяджэнні зілупскага аддзела БА 30 студзеня 1943 года было вырашана арганізаваць у мястэчку платныя курсы нямецкай мовы (80 гадзін) і беларусазнаўства (40 гадзін). Курсы павінны былі адбыцца з 15 сакавіка да 15 красавіка 1943 года, а іх кіраўніком і адначасова выкладчыкам нямецкай мовы павінен быў стаць настаўнік мясцовай гімназіі Герман Лютэр. У якасці выкладчыкаў беларусазнаўства былі запрошаны Сяргей Сахараў і настаўнік Франц Клагіш⁴².

Па ініцыятыве К. Езавітава БА рабіла спробы наладзіць навуковую дзейнасць. Асабліва ўвага надавалася збору і апрацоўцы мясцовай беларускай народнай творчасці. У сакавіку 1942 года пры

⁴⁰ LVVA, P-712 f., 1 apr., 5 lieta, 4 lp.

⁴¹ Hoover Institution. Калекцыя К. Езавітава (апрацоўваецца).

⁴² НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 104, арк. 15.

цэнтральнай управе БНК у Рызе пачала працу навуковая секцыя (кіраўнік К. Езавітаў, намеснік Баляслаў Брэжга). Акрамя таго, К. Езавітаў зрабіў няўдалую спробу стварыць адпаведную секцыю ў Даўгаўпілсе (кіраўнік Б. Брэжга)⁴³. Па запрашэнні К. Езавітава ў склад секцыі ўвайшла Надзея Баркан. У 1942 годзе намаганнямі навуковай секцыі ў Рызе быў апрацаваны беларуска-нямецкі слоўнік, над якім працавалі П. Бруноўскі, К. Езавітаў і П. Масальскі⁴⁴. Апошні пераклаў на беларускую мову 360 латышскіх дайн, тэксты якіх улетку 1942 года перадаў навуковай секцыі⁴⁵. У гэты час К. Езавітаў падрыхтаваў нямецкамоўны тэкст «Гісторыя становлення і дзейнасці Беларускай акадэміі навук»⁴⁶. Старшыня БА бачыў патрэбу працы над напісаннем гісторыі беларускага нацыянальнага руху. Яшчэ ў верасні 1941 года ён працаваў над кнігай «Беларускае нацыянальнае адраджэнне», якую спадзяваўся выдаць⁴⁷. Адначасова ён заахвочваў Клаўдыюша Дуж-Душэўскага напісаць кароткі нарыс гісторыі беларускага нацыянальнага руху. У лісце да яго (14 красавіка 1943 года) К. Езавітаў наступным чынам тлумачыў неабходнасць выдання такой працы: «Старая адраджэнчая гвардзія беларуская вымірае. Тыя, што яшчэ жывуць, павінны парупіцца, каб нашчадкі мелі ўяўленне аб нашай працы»⁴⁸.

Згодна са статутам мэтай БА было «злучэнне ўсіх беларусаў, што жывуць на абшары б. латышскага гаспадарства дзеля супольнае працы і ўзаемнага падтрымання ў культурным і матар’яльным сэнсе»⁴⁹. На практыцы гэта азначала вядзенне нацыянальна-культурнай агітацыі сярод насельніцтва, якая ажыццяўлялася даступнымі ва ўмовах акупацыі метадамі і сродкамі.

⁴³ Э. Екабсонс, *op. cit.*, с. 209.

⁴⁴ *Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1942, 26 ліпеня, с. 3.

⁴⁵ Э. Екабсонс, *op. cit.*, с. 209.

⁴⁶ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 56, арк. 1–13.

⁴⁷ *Ibidem*, спр. 18, арк. 10.

⁴⁸ *Ibidem*, спр. 22, арк. 5.

⁴⁹ *Статут Беларускага...*, с. 2–3.

Прыярытэтам кіраўнікоў латвійскіх беларусаў была арганізацыя беларускай школьнай справы ў Латвіі. Але гэты аспект патрабуе асобнага разгляду.

Тэатральная і музычная дзейнасць

Адным з кірункам работы беларускага актыву ў Латвіі была арганізацыя канцэртаў, спектакляў. Гэтая форма актыўнасці разглядалася адначасова як сродак нацыянальнай агітацыі сярод насельніцтва і магчымасць паляпшэння матэрыяльнага становішча БА. Ужо ўлетку 1941 года пачалася праца па стварэнні беларускіх хораў. У гэты час быў створаны калектыў у Індры, якім кіраваў Мікалай Гаўбштэйн⁵⁰. Пры дапамозе даўгаўпільскага аддзела БНК увесну 1942 года ў Даўгаўпільсе пачалася праца над стварэннем «беларускай драматычнай дружныны» пад кіраўніцтвам Я. Камаржынскага⁵¹. Дзякуючы Я. Камаржынскаму і М. Гаўбштэйну пры аддзелах БА ў Індры і Краславе былі створаны аматарскія драматычныя дружныны і хоры. Каб кіраваць драматычнымі гурткамі ў Даўгаўпільсе прыехаў Аляксандр Новікаў, былы рэжысёр віцебскага 2-га Беларускага дзяржаўнага тэатра. Тым часам дырыжор М. Гаўбштэйн узначаліў працу хораў⁵². Выніку іх працы не давялося доўга чакаць. Восенню 1942 года пры аддзеле БА ў Даўгаўпільсе пачала працу аматарская трупа (кіраўнік А. Новікаў), якая раз-два ў месяц ставіла п'есы і канцэрты ў Даўгаўпільсе, Індры і Краславе⁵³.

У жніўні, верасні і кастрычніку 1942 года драматычныя гурткі арганізавалі некалькі паказаў у Латгаліі. Спачатку акцёры ігралі дзве п'есы – «Птушка шчасця» Францішка Аляхновіча і «Мікітаў лапаць» Міхася Чарота. Прыбытак з мерапрыемстваў прызначаўся

⁵⁰ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 40, арк. 9.

⁵¹ *Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1942, 29 сакавіка – 5 красавіка, с. 5.

⁵² *Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1942, 20 верасня, с. 3.

⁵³ Э. Екабсонс, *op. cit.*, с. 216.

на беларускія культурна-асветныя патрэбы. Архіўныя крыніцы дазваляюць досыць падрабязна прасачыць працу беларускіх калектываў. Так, напрыклад, 16 жніўня 1942 года ў Пустыні намаганнямі сярброў БА і ўдзельнікаў настаўніцкіх курсаў была пастаўлена п'еса «Птушка шчасця», у якой галоўныя ролі выканалі Ігнат Блажэвіч, Зміцер Юркевіч, Антон Пунін, Г. Дзяргач і інш. Выступіў таксама хор пад кіраўніцтвам М. Гаўбштэйна. Прысутнічала каля тысячы чалавек, у тым ліку нямецкі камендант Індры, прадстаўнікі латышскай адміністрацыі і паліцыі. Гэтая ж пастаноўка ў выкананні тых жа артыстаў адбылася 23 жніўня ў Краславе па ініцыятыве мясцовага аддзела Беларускага аб'яднання. Адным з пунктаў праграмы быў выступ Габрыелі Вікснэ-Апініс з Рыгі, якая выканала шэраг беларускіх («Скрыпка», «У садочку цвітучым» А. Туранкова, «Ай да ў нашым сяле» Зінчука), латышскіх і нямецкіх песень. 29 жніўня ў Краслаўцы рэжысёр Я. Камаржынскі паставіў п'есу «Мікітаў лапаць», у якой выступілі Мікалай Талерка, Барбара Эндсберг, І. Блажэвіч, В. Пурынш, А. Пунін. Пасля спектакля адбылося выступленне балета ў складзе групы вучаніц мясцовай пачатковай школы пад кіраўніцтвам Элізы Казакевіч. 30 жніўня ў Даўгаўпілсе, у зале Дома яднання, драматычны калектыву сыграў п'есу «Мікітаў лапаць». Заслугоўвае ўвагі тое, што на паказ прыбыло шмат беларусаў з Друі. Гэта была адна з першых сустрэч землякоў, якія працяглы час жылі па абодва бакі былой дзяржаўнай граніцы. Намаганнямі аддзела БА ў Індры 13 верасня 1942 года ў П'едруі (Прыдруйску) адбыўся паказ вышэйзгаданай п'есы Ф. Аляхновіча. 29 верасня 1942 года падчас урачыстага ўручэння дыпламаў удзельнікам настаўніцкіх курсаў пры беларускай гімназіі ў Індры драматычны калектыву мясцовага аддзела БА пад кіраўніцтвам Я. Камаржынскага сыграў п'есу «Мікітаў лапаць», у якой выступілі акцёры Юзэфа Оруп-Васілеўская, Вольга Пурынш-Мадзалеўская, Б. Эндсберг, М. Талерка, І. Блажэвіч⁵⁴. 1 кастрычніка 1942 года драматычны

---

⁵⁴ *Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1942, 20 верасня, с. 3.

гурток з Індры прыбыў у Друю па запрашэнні тамтэйшай беларускай школы. Індраўцы паставілі п'есу М. Чарота і арганізавалі выступленні двух квартэтаў спевакоў⁵⁵. Вось як пісала пра гэтую падзею берлінская беларуская газета «Раніца»: «Вечарына прайшла з вялікім поспехам і паклала пачатак цеснаму супрацоўніцтву беларускіх культурных сіл, штучна падзеленых у свой час мурам польска-латышскай мяжы, якая 20 год праходзіла па жывому цэлу беларускага народу і разрывала яго на часткі, аддаючы гэтыя часткі пад панаванне чужынцаў»⁵⁶.

Кіраўніцтва БА планавала гастролі не толькі ў Латгаліі, але таксама у памежных з Латвіяй ваколіцах Браслава, Дрысы, Полацка і Себежа. Разлік рабіўся на тое, каб незалежна ад Даўгаўпілса ў правінцыі дзейнічалі драматычныя «дружыны», якія пад кіраўніцтвам мясцовых рэжысёраў маглі б самастойна ставіць п'есы ў вёсках. Аднак галоўным асяродкам тэатральнай працы заставаўся Даўгаўпілс. 8 лістапада 1942 года ў горадзе адбыўся вялікі канцэрт беларускіх песень, падчас якога выступілі квартэт БА ў Індры, Вольга Бароўская і Габрыеля Вікснэ. Аранжыраваў квартэту арганіст з Індры Язэп Станкевіч. 15 лістапада 1942 года драматычны гурток даўгаўпілскага аддзела БА пад кіраўніцтвам А. Новікава паставіў п'есу М. Машары «Лёгкі хлеб». На паказе, які адбыўся ў гімназіі Індры, прысутнічала больш за 500 гледачоў. Наступны спектакль паводле гэтай п'есы адбыўся 22 лістапада 1942 года ў Краславе. На ім прысутнічала каля 450 гледачоў. 29 лістапада 1942 года адбылася пастаноўка «Лёгкага хлеба» ў Даўгаўпілсе, на якую прыйшло каля 800 чалавек⁵⁷. У наступным годзе артысты пашырылі свой рэпертуар. У студзені 1943 года ў Даўгаўпілсе быў арганізаваны вечар беларускіх вадэвіляў, падчас якога адбыліся ін-

⁵⁵ *Ibidem*; *Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1942, 18 кастрычніка, с. 3; НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 35, арк. 14 адв.

⁵⁶ *Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1942, 18 кастрычніка, с. 3.

⁵⁷ *Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1942, 25 снежня, с. 7.

сцэніроўкі твораў «Пярэстая красуля» А. Чужыніна, «Міхалка» Далецкіх і «Чорт і баба» Ф. Аляхновіча⁵⁸. 14 лютага 1943 года ў вялікай зале даўгаўпільскага Дома афіцэраў мясцовы драматычны гурток БА пад кіраўніцтвам рэжысэра А. Новікава ўпершыню паставіў камедыю Ф. Аляхновіча «Шчаслівы муж»⁵⁹. Пospехі даўгаўпільскіх беларускіх актэраў настолькі ўразілі кіраўніцтва БА, што ўлетку 1943 года абмяркоўвалася магчымасць адкрыцця ў Даўгаўпільсе беларускага тэатра і оперы⁶⁰.

У той час працягвалі дзейнічаць драматычныя калектывы ў іншых мясцовасцях. 2 студзеня 1943 года па ініцыятыве БА ў 7-й беларускай пачатковай школе ў вёсцы Гаравая (воласць Скайста) адбыўся вечар з удзелам квартэта індраўскага БА (кіраўнікі М. Гаўбштэйн і Я. Станкевіч) і драматычнай «дружыны» гэтага ж аддзела, якая паставіла п'есу «Птушка шчасця» (рэжысёр З. Юркевіч). Паказ сабраў каля 600 гледачоў, сярод якіх былі вучні і бацькі беларускай школы, настаўнікі суседніх латышскіх школ, камендант Індры. Паводле сведчанняў прысутных, панаваў узнёслы і бадзёры настрой. 24 студзеня 1943 года драматычны гурток індраўскага аддзела БА ўпершыню паставіў п'есу «Боты». Пастаноўка была падрыхтавана Мікалаем Талеркам, а ігралі ў ёй Вольга Мадзялеўская-Пурынш, Эдвард і Канстанцін Сушынскія. У Індры існаваў таксама балетны гурток (кіраўніца Эліза Казакевіч) і мужчынскі квартэт (кіраўнік

⁵⁸ Падсумоўваючы вынікі тэатральнай дзейнасці, А. Махноўскі з гонарам пісаў К. Езавітаву: «27. XII. 42 і 3. I. 43 ставілі „Чорт і баба“, „Міколка“ і „Пярэстая красуля“. [...] 27. XII тэатр быў перапоўнены да апошняга. Шмат народу не змагло памесці на бел. спектакль і з жалем змушана была вярнуцца да хаты. Спектакль ушанаваў сваёй прысутнасцю Вікберг. Быў задаволены ігрой артыстаў і хадзіў разам са мной за кулісы прывітаць артыстаў з добрымі поспехамі. Быў праездом з Рыгі Ганько з Менску. [...] Былі прадстаўнікі латышкага рабежніцкага [Robežnieki, іншая назва Pustiņa (Pūstine) – населены пункт, цэнтр воласці на граніцы Латвіі з Беларуссю. – Ю. Г.] грамадзянства. [...] Ігра артыстаў была яшчэ лепшай. Сяля перапоўнена публікай» (НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 33, арк. 16).

⁵⁹ LVVA, P-712 f., 1 ар., 4 lieta, 27 lp.

⁶⁰ Э. Екабсонс, *op. cit.*, с. 216.

Язэп Станкевіч)⁶¹. Старшыня БА лічыў, што ў Індры варта таксама арганізаваць народны хор⁶². Улетку 1943 года аддзел БА ў Зілуپэ выйшаў з ініцыятывай стварэння ўласнага хору. З гэтай мэтай 13 ліпеня 1943 года кіраўніцтва аддзела звярнулася да цэнтральнай управы з просьбай дапамагчы набыць матэрыял для пашыву народных строяў⁶³.

Выступленні драматычных калектываў і хораў карысталіся папулярнасцю глядачоў, але якасць пастацовак жадала быць лепшай. Рэцэнзенты звярталі ўвагу на небеззаганны грыв і ўборы актэраў, што не заўсёды адпавядалі ролям, якія выконваліся. Больш за тое, актэры-аматары не заўсёды былі здольныя на адпаведным узроўні выканаць свае ролі. Часамі кідалася ў вочы кепскае веданне беларускай мовы. Рэцэнзент дзяліўся крытычнымі заўвагамі пра спектакль «Шчаслівы муж»: «Г. Ліндэ гуляла на гэты раз у ролі старога дзяўчыны Уршулі, гуляла сярэдне. У яе гульні было трохі зашмат гістэрычнай нервовасці, што можа выліцца ў празмернасць. Пажадаемо нашай аматарцы больш увагі звярнуць на міміку ды адшуканне ў ад'ёмных баках сонечных месцаў, сэрца, што надае гульні больш веры. Прыяцельку Фельку гуляла Т. Мацвеева, і хаця адгуляла добра, аднак сэрца ў гульні не ўклала і яе Ганулька ў „Лёгкім хлебе“ была больш вартаснай. Гаўдэнта Залепку слаўна падаў на сцэне А. Абалевіч, аднак вопратка, як для жагнага жонкай мужа паслужніка была забагатая. Трэба адзначыць гульні І. Жукоўскай у ролі Мар'яны. І. Ж. як і Н. Лама абяцаюць вырабіцца на значныя артыстычныя постаці нашага тэатру. Яе гульнія – адбіткам сапраўднага жыцця на сцэне. [...] Рэжысёр А. Новікаў гуляў мнімага графа – Ільдэфонса Мацальскага. Гуляў сярэдне, але тэксту не ведаў, ды і троху перасаліваў, чаму ў глядача з'яўляецца сумніў, як можна закахацца ў гэткага грубага мужчыну. Вельмі дрэнна ў яго стаіць

⁶¹ *Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1943, 28 лютага, с. 3.

⁶² НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 16, арк. 18.

⁶³ *Ibidem*, спр. 51, арк. 50.

справа з мовай, і беларускі глядач патрабуе дасканалага ведання беларускай мовы, як ад рэжысёра і артыстага. Асабліва дрэнна быў паложаны грыв амаль ва ўсіх артыстаў, за вынікама двух-трох, і не адпавядаў тым ролям, якія гуляліся»⁶⁴.

Працу даўгаўпільскага драматычнага гуртка ўскладнялі непаразумынні паміж рэжысёрам А. Новікавым і некаторымі актёрамі. Карэспандэнт газеты «Наш шлях» наступным чынам характарызаваў сутнасць спрэчкі: «Ці ўжо мы сапраўды нагэтулькі неграмадскія людзі, што аднойчы не скончым усе спрэчкі? Брыдка выносіць сваё смяццё на чужы падворак, але гэта ўжо адбылося, і таму спынімся на гэтым крыху шырэй. Што датычыцца непаладу сп. рэжысёра з некаторымі актёрамі-аматарамі, дык віна тут абодвух бакоў. Сп. Новікаву, як рэжысёру, можна закінуць толькі часам кінутыя словы лаянкі ды магчыма абцяжаранасць працай у двух народаў. Але найбольш віны нашых актёраў, якія ўжо бяруцца праводзіць рэжысёры, не маючы ні спецыяльнае асветы, ні вялікае практыкі. Тут, паважаныя спадары актёры, нам трэба яшчэ вучыцца, і таму адкінуць ганарлівыя мрой стацца Міровічам»⁶⁵. З цягам часу атмасфера ў калектыве яшчэ больш пагоршылася. Сведчыць пра гэта ліст (1 чэрвеня 1943 года) А. Махноўскага да К. Езавітава, у якім чытаем: «З Новікавым надалей працаваць немагчыма. Патрэбен рэжысёр. А дзе яго шукаць? У тэатры старэнна адчуваецца недахоп белар. інтэлігентных сіл. Зарэзала і адсутнасць п'ес для тэатра на белар. мове»⁶⁶. Аўтар гэтых радкоў прызнаваў, што рэпертуар даўгаўпільскага тэатра яшчэ недасканалы, але заклікаў трымацца ўласна беларускіх твораў, а не квапіцца адразу на чужыя пераклады, бо «ад маскоўшчыны ў нас яшчэ галава баліць ад часоў бальшавікоў»⁶⁷.

⁶⁴ *Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1943, 28 лютага, с. 3; LVVA, P-712 f., 1 apr., 4 lieta, 27 lp.

⁶⁵ LVVA, P-712 f., 1 apr., 4 lieta, 31 lp.

⁶⁶ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 33, арк. 25 адв.—26.

⁶⁷ LVVA, P-712 f., 1 apr., 4 lieta, 31 lp.

З мэтай паляпшэння якасці працы драматычнай «дружыны» даўгаўпільскія беларусы былі вымушаны звярнуцца па дапамогу ў Менскі гарадскі тэатр. У кастрычніку 1943 года сакратар даўгаўпільскага аддзела БА А. Махноўскі ў лісце да Язэпа Найдзюка прасіў прыслаць з Менска рэжысёра-артыста, які «здолеў бы наладзіць і паставіць на патрэбную вышыню наш тэатр, каб ён даваў пастаноўкі не горшыя, чым даюць латышскі і расійскі дзвінскія тэатры»⁶⁸. Ён жа жаліўся на адсутнасць новых п'ес і прасіў, каб мянчане падзяліліся сваім рэпертуарам. З мэтай наладжвання супрацоўніцтва ў Менск выехала настаўніца Тамара Мацвеева⁶⁹. Тым часам намаганнямі К. Езавітава рабіліся пераклады іншамойных п'ес, перш за ўсё латышскіх⁷⁰. Нягледзячы на вышэйзгаданыя цяжкасці аматарскі калектыў у Даўгаўпільсе не спыніў сваёй працы. У 1944 годзе драматычная «дружына» паставіла камедыю Мамантавай «Ружовае павуцінне»⁷¹.

Праявы беларускага культурнага жыцця назіраліся таксама ў Рызе. Галоўным ініцыятарам беларускіх урачыстасцей, якія звычайна адбываліся ў будынках беларускіх школ, быў К. Езавітаў⁷². На беларускіх вечарах спявалі арыі з опер і народныя песні⁷³. Восенню 1942 года ў Рызе адбыўся канцэрт беларускай песні і музыкі. Выканаўцамі з'яўляліся беларускія педагогі і вучні, як, напрыклад, настаўніца 1-й рыжскай беларускай школы Вольга Бароўская-Пігулеўская⁷⁴. У 1942 годзе кіраўніцтва БА атрымала згоду акупацыйных улад на вяшчанне ў Рызе радыёперадач з беларускімі народнымі спевамі. Адначасова кіраўніцтва БА звярнулася да спевакоў з просьбай аб падрыхтоўцы рэпертуару. На заклік адгукнуліся

⁶⁸ *Ibidem*, 5 lieta, 26 lр.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*, 4 lieta, 37 lр.

⁷¹ *Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1944, 21 мая, с. 3.

⁷² *Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1942, 15 лютага, с. 3.

⁷³ *Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1942, 29 сакавіка – 5 красавіка, с. 5.

⁷⁴ *Хроніка беларускага жыцця ў Латвіі*, «Раніца» 1942, 19 ліпеня, с. 3.

Анеля Латонас-Дзямідава, Ганна Бедарава, Габрыеля Вікснэ-Апініс і Эрыка Даніэльс⁷⁵. Рыжскі кампазітар Дзмітрый Кулькоў напісаў фантазію для скрыпкі, у аснову якой лягла беларуская народная мелодыя⁷⁶. К 20-годдзю творчай дзейнасці паэта П. Масальскага (творчы псеўданім Пятро Сокал) па прапанове БА кампазітар А. Туранкоў напісаў музыку да вершаў П. Масальскага «Прытулісь да мяне» і «Развітанне»⁷⁷. Рыжская мастачка Аляксандра Бяльцова ў 1944 годзе падрыхтавала серыю малюнкаў-карыкатур па матывах беларускіх народных прыпевак. Вынікі працы мастачкі публікаваліся ў часопісе «Новы шлях»⁷⁸. У гэтым жа годзе Ян Лея аддаў у друк 30 фотапаштовак з краявідамі Беларусі⁷⁹.

Беларускі актыў Латвіі рабіў спробы арганізаваць выступленні замежных тэатральных калектываў і асобных спевакоў. У лістападзе 1942 года старшыня БА звярнуўся да старшыні Беларускай народнай самапомачы (БНС) Івана Ермачэнкі з просьбай накіраваць у турнэ па Латвіі групу беларускіх спевакоў з менскай опернай трупы: кампазітара Міколу Шчаглова, Ніну Бандарыну, Наталлю Чамярэсаву, Варвару Пукст, Веру Купцэвіч, Стэфанію Ласкавец, Яна Лапаціна, Мікалая Вастокава і вяланчэліста Мікалая Арлова. Канцэрты павінны былі адбыцца з 25 снежня 1942 да 10 студзеня 1943 года ў Даўгаўпілсе, Індры, Рызе, Краславе і Зілупэ. Пры гэтым планавалася таксама выступленне ў памежнай з Латвіяй Друі⁸⁰.

⁷⁵ *Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1942, 26 ліпеня, с. 3.

⁷⁶ *Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1944, 9 студзеня, с. 3.

⁷⁷ *Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1942, 25 снежня, с. 7.

⁷⁸ *Bielaruskaje žyćcio ў Latvii*, „Bielaruski Hołas” 1943, 24 vierašnia, s. 4; *Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1944, 2 красавіка, с. 3.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ LVVA, P-712 f., 1 apr., 4 lieta, 26 lp.

Гастролі Міхала Забэйды-Суміцкага ўлетку – увосень 1943 года

Восенню 1942 года К. Езавітаў звярнуўся да старшыні берлінскага Беларускага камітэта самапомачы (БКС) Мікалая Абрамчыка з просьбай дапамагчы скантактавацца з вядомым спеваком Міхалам Забэйдзі-Суміцкім⁸¹. Спявак пагадзіўся наведаць з канцэртамі Латвію, і ўлетку 1943 года адбыліся яго першыя гастролі ў гэтай краіне⁸². Агулам спявак даў сем канцэртаў у Латгаліі: Даўгаўпілсе (9 і 11 ліпеня), Краславе (4 ліпеня), Індры (18 ліпеня), Лудзе (22 ліпеня), Зілупэ (24 ліпеня) і Пасіенэ (25 ліпеня)⁸³. Рэпертуар спевака складаўся з твораў беларускіх і замежных аўтараў (з перавагай першых). Падчас канцэрта маэстра акампаніравала мясцовая спявачка В. Бароўская, якая таксама выканала некалькі твораў⁸⁴. Сярод запрошаных на канцэрты былі прадстаўнікі беларускай грамадскасці і настаўніцтва, нямецкіх грамадзянскіх і вайсковых улад, латышкага самакіравання, вайскоўцы ўкраінскага шума-батальёна, які кватараваў у Латгаліі⁸⁵. Актыў даўгаўпілскага аддзела БА вельмі станоўча ацэньваў вынікі турнэ, і ў сувязі з гэтым планавалася яго працяг у другой палове 1943 года. У лісце кіраўніцтва даўгаўпілскага аддзела да цэнтральнай управы ад 31 жніўня 1943 года чытаем: «Усе канцэрты прайшлі надзвычай добра і з вялікім мастацкім і матар'яльным поспехам. Беларускай песняй у выкананні нашага спевака Забэйдзі-Суміцкага цешыліся, прызналі прыгожасць мелодыяў і высокае мастацкае выкананне не толькі беларусы, але і прадстаўнікі іншых народаў. Канцэрты Забэйдзі-

⁸¹ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 12, арк. 3.

⁸² Першапачаткова прыезд М. Забэйдзі-Суміцкага ў Латвію планавалася ў ліпені і расклад яго канцэртаў выглядаў наступным чынам: Краслава (4-га), Даўгаўпілс (9-га і 11-га), Індра (17-га), Гаравая (18-га), Лудза (23-га), Зілупэ (24-га) і Пасіенэ (25-га) (*Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1943, 25 ліпеня, с. 3).

⁸³ LVVA, P-712 f., 1 арк., 5 lieta, 30 lp.; 4 lieta, 37 lp.

⁸⁴ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 104, арк. 18.

⁸⁵ LVVA, P-712 f., 1 арк., 2 lieta, 28 lp.

ды-Суміцкага з'яўляліся заменай беларускага нацыянальнага свята спеваў, якое не ўдалося па незалежным ад нас прычынам наладзіць разам з латышамі»⁸⁶. Даўгаўпільскія беларусы звярнуліся з прапановай да цэнтральнай управы, каб апублікаваць беларускамоўны рэпертуар спевака⁸⁷. Пасля завяршэння канцэртаў у Латгаліі М. Забэйда-Суміцкі некалькі тыдняў адпачываў у адным з фальваркаў у ваколіцах Лудзы⁸⁸.

Падчас знаходжання ў Латвіі тэнар атрымаў ад кіраўніцтва БА прапанову заняць пасаду рэжысёра і дырэктара беларускага тэатра і оперы ў Даўгаўпільсе. Старшыня БА спадзяваўся, што згода тэнара дазволіць у будучыні стварыць музычную школу і кансерваторыю⁸⁹. Спявак не выказаў, аднак, зацікаўленасці. На думку К. Езавітава, неабходна было арганізаваць канцэрты ў ваколіцах Рэзэknэ і Ілуксты, а таксама ў Рызе. Задум не ўдалося, аднак, ажыццявіць⁹⁰. Па запрашэнні БА восенню 1943 года М. Забэйда-Суміцкі зноў наведаў Латвію, дзе даў канцэрт у Рызе (28 верасня) і Ліепай (4 кастрычніка)⁹¹. У студзені 1944 года былі запланаваны чарговыя канцэрты тэнара ў Рызе і Даўгаўпільсе, якія, аднак, не адбыліся⁹².

Праблема ўвядзення беларускай мовы ў жыццё праваслаўнай і каталіцкай цэркваў

Адначасова беларускія дзеячы стараліся не губляць з вачэй рэлігійных спраў. Кіраўнікі беларускага руху ўсведамлялі важнасць уплыву слова з амбона на традыцыйна кансерватыўнае сялянства.

⁸⁶ *Ibidem*, 4 lieta, 37 lp.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ *Bielaruskaje žyćcio ў Latvii*, „Bielaruski Hołas” 1943, 24 vierašnia, s. 4.

⁸⁹ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 22, арк. 11.

⁹⁰ LVVA, P-712 f., 1 apr., 4 lieta, 23 lp.

⁹¹ *Bielaruskaje žyćcio ў Latvii*, „Bielaruski Hołas” 1943, 24 vierašnia, s. 4; *У Ламсiи*, «Новая Дарога» 1943, 19 верасня, с. 4.

⁹² LVVA, P-712 f., 1 apr., 4 lieta, 33 lp.

У сувязі з гэтым рабіліся спробы ўвядзення беларускай мовы ў каталіцкія і праваслаўныя храмы. Восенню 1941 года кіраўніцтва БНК звярнулася да біскупа Баляслава Слосканса з просьбай прызначыць у парафіі ў беларускіх валасцях ксяндзоў беларускай нацыянальнасці, якія маглі б чытаць казані па-беларуску. Іерарх паабяцаў здаволіць жаданні беларусаў⁹³. Праўдападобна, аднак, што за словамі не стаялі дзеянні, бо 20 верасня 1942 года на пасяджэнні пашыранага складу цэнтральнай управы БА было вырашана зноў звярнуцца да ўлад рымска-каталіцкага касцёла з аналагічным патрабаваннем⁹⁴. Вядома, што некаторыя ксяндзы супрацоўнічалі з БА. Беларускай лініі ў сваёй душпастырскай дзейнасці паслядоўна трымаўся пробашч парафіі ў Даўгаўпілсе Язэп Гайлевіч, які быў сябрам управы мясцовага аддзела БНК. У працы беларускага актыву ў Рызе браў удзел ксёндз Антон Альшэўскі⁹⁵. Абодва былі настаўнікамі рэлігіі ў беларускіх школах. За свой удзел у нацыянальнай дзейнасці яны трапілі ў лік 45 ксяндзоў, якіх разведка Арміі Краёвай лічыла «беларускімі паслугачамі»⁹⁶. Паводле сведчання С. Сахарава, да беларускай справы станоўча ставіўся пробашч парафіі ў Зілупэ Уладзіслаў Янкоўскі, які абяцаў падтрымаць арганізацыю беларускіх школ у сваёй мясцовасці⁹⁷. Тым не менш, пэўная частка каталіцкага духавенства дэманстравала адмоўнае стаўленне да беларускай працы. У пачатку 1943 года А. Махноўскі інфармаваў К. Езавітава аб антыбеларускім інцыдэнце з удзелам ксяндзоў у Краславе. Старшыня БА раіў праінфармаваць аб здарэнні біскупа⁹⁸.

⁹³ *Беларусы ў Латвіі*, «Раніца» 1941, 20 лістапада, с. 3.

⁹⁴ *Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1942, 18 кастрычніка, с. 3.

⁹⁵ *Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1942, 15 лютага, с. 3.

⁹⁶ J. Garbiński, J. Turonek, *Białoruski ruch chrześcijański XX wieku. Słownik biograficzno-bibliograficzny*, Warszawa 2003, s. 112, 289.

⁹⁷ *Крывіцкія руны*. Вып. 2. *Беларускі культурны мацярык у Латвіі*, укл. М. Казлоўскі, С. Панізньнік, Мінск 2017, с. 217.

⁹⁸ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 16, арк. 5.

У сваю чаргу, адносіны некаторых беларускіх дзеячаў да службы-целяў культуры былі неадназначныя. Старшыня даўгаўпілскага БНК А. Якубецкі абвінавачваў ксяндза Я. Гайлевіча ў тым, што ён не выкарыстоўвае беларускую мову ў катэхізацыі моладзі. Ксяндза бараніў праваслаўны свяшчэннік А. Махноўскі, які лічыў прэтэнзіі беспадстаўнымі. К. Езавітаў меў неадназначнае стаўленне да духоўных асоб. З аднаго боку, ён хваліў працу і паводзіны некаторых з іх⁹⁹. З іншага, з недаверам ставіўся да ўдзелу духавенства ў грамадска-палітычным руху, лічыў, што канфесійны фактар перашкаджае вядзенню нацыянальнай работы. У адным з лістоў да сябра ён так характарызаваў дзейнасць ксяндзоў: «Для ксяндза заўсёды на першым мейсцу быў загад папы, а ўжо потым інтарэсы веры, а на самым апошнім мейсцу інтарэсы [...] народу, бо хоць яны і ляць бальшавікоў, але самі прапаведуюць інтэрнацыяналізм, але з папай на чале!»¹⁰⁰. Сваё стаўленне да ксяндзоў лідар латвійскіх беларусаў яшчэ раз падкрэсліў у лісце да М. Абрамчыка (28 мая 1943 года), з якім дзяліўся сваімі крытычнымі заўвагамі адносна беларускага хрысціянска-дэмакратычнага руху, які, на яго думку, «беларускую справу разглядае як справу падсобную для сваёй каталіцкай акцыі». У гэтым жа лісце далей чытаем: «У вочы мне гаварылі заўсёды кампліменты (іншы раз двухсэнсоўныя), а за спіною і ў прэсе выліваюцца ўсялякі бруд. Я ж лічыў і лічу, што не народ для рэлігіі, а рэлігія для патрэб тае часткі нашага народу, якая жадае быць рэлігійнаю. І што духаўнікі нашыя на гвалт лезуць у палітычную працу, а не робяць шырокай нацыянальна-культурна-ўсведамляючай працы, гэта ёсць вялікім заганам нашых духаўнікоў. І я быў дужа ўспешаны, калі генералкамісар сп. Кубэ выдаў загад аб тым, што духаўнікам забараняецца „рабіць палітыку”»¹⁰¹. З мэтай хутчэйшага ўвядзення беларускай мовы ў царкоўнае жыццё латгальскіх каталікоў дзеячы БА

⁹⁹ *Ibidem*, спр. 20, арк. 16.

¹⁰⁰ LVVA, P-712 f., 1 арк., 6 lieta, 8 lp.

¹⁰¹ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 12, арк. 4.

звярнуліся па дапамогу да віленскіх беларусаў. 16 лістапада 1943 года А. Махноўскі і ксёндз Я. Гайлевіч накіравалі ліст да ксяндза Адама Станкевіча, у якім прасілі даслаць у Латвію тры-чатыры тысячы экзэмпляраў беларускамоўнага малітоўніка. Аўтары ліста прасілі таксама згоды на перавыданне даваеннага малітоўніка «Голас душы»¹⁰². Захады беларускага боку па ўвядзенні роднай мовы ў касцёлы Латгаліі не прынеслі значнага плёну. Яскрава сведчыць пра гэта паведамленне генеральнага дырэктара па пытаннях асветы Генеральнай акругі «Латвія», які падкрэсліваў, што ў ваколіцах Даўгаўпілса беларусы моляцца ў касцёлах выключна па-польску, а 99% вучняў беларускіх школ не разумее беларускіх малітваў, а толькі польскія¹⁰³.

Беларускі актыў Латвіі рупіўся таксама пра беларусізацыю праваслаўных беларусаў. К. Езавітаў асцерагаўся, што ўлады Рускай праваслаўнай царквы будуць пасылаць на беларускія абшары місіянераў з ліку прыхільнікаў расійскай дзяржаўнасці. У сувязі з гэтым у верасні 1941 года пяцісабовая беларуская дэлегацыя на чале з С. Сахаравым наведала мітрапаліта Сергія (Васкрасенскага), патрыяршага экзарха Прыбалтыкі. Беларускі бок дамагаўся вызначэння свяшчэннікаў-беларусаў у прыходы, якія складаліся з вернікаў гэтай нацыянальнасці. Вось якім чынам перагаворы з мітрапалітам Сергіем прадстаўляў К. Езавітаў у лісце да Эдварда Будзькі (5 кастрычніка 1941 года): «Прыняў прыхільна, выслухаў уважліва, адразу ж выканаў першую просьбу аб прызначэнні ў Дзвінск свяшч[чэнніка]-беларуса Мікалая Краўчанкі, абяцаў у беларускія прыходы прызначыць беларусаў і прасіў, каб далі яму хоць маленькі нарыс аб становішчы праваслаўя на Беларусі і аб беларускіх патрэбах. Звярнуліся да мяне, каб я напісаў гэты нарыс. Я накідаў кароткі канспект, з якім дэлегацыя зноў пойдзе заўтра да мітрапаліта, бо дужа важна ўжо ў Рызе змусіць яго лічыцца з белару-

¹⁰² LVVA, P-712 f., 1 apr., 3 lieta, 47 lp.

¹⁰³ BA, R 92/102, s. 78.

самі»¹⁰⁴. У адказ на жаданні беларусаў царкоўныя ўлады прызначылі М. Краўчанку пробашчам Успенскага прыхода ў Даўгаўпілсе. Гэты свяшчэннік быў сябрам БА і настаўнікам рэлігіі ў 1-й рыжскай беларускай школе¹⁰⁵. Апрача таго, вядомы прозвішчы яшчэ некалькі свяшчэннікаў, якія належалі да беларускай арганізацыі. Айцец Нікан Заліўскі засядаў ва ўправе аддзела БА ў Даўгаўпілсе. З беларусамі быў звязаны Іван Малаток, наяцяцель у Рызе, сябар рэдакцыі часопіса «Новы шлях»¹⁰⁶. У ліпені 1942 года да К. Езавітава звярнуўся Сымон Цвірка, пробашч праваслаўнай парафіі Святога Мікалая ў П'едруі. Ён прасіў даслаць яму беларускую прэсу і выказаў жаданне быць сябрам БА. Сваю просьбу матываваў тым, што сам быў па паходжанні беларусам, а пераважную большасць яго прыхаджан складалі прадстаўнікі гэтай нацыянальнасці¹⁰⁷. У красавіку 1943 года К. Езавітаў прапанаваў С. Сахараву пашукаць сярод латгаліскіх беларусаў праваслаўнага веравызнання кандыдатаў у беларускую секцыю Варшаўскай духоўнай семінарыі, а таксама падрыхтаваць для берлінскай газеты «Раніца» некалькі артыкулаў пра беларускія праваслаўныя цэрквы ў Латгаліі¹⁰⁸. Вынікі працы, накіраванай на беларусізацыю царкоўнага жыцця, былі, аднак, нязначныя. Некаторыя свяшчэннікі былі сябрамі БА, але не праўлялі сябе ў актыўнай дзейнасці.

Выданне і распаўсюджванне беларускай прэсы і кніг

Кіраўнікі БА ўсведмлялі неабходнасць выдання ўласнай прэсы. Ініцыятыва належала даўгаўпілскаму аддзелу, па прапанове якога ў лістападзе 1941 года пытанне аб выданні мясцовай газеты аб-

¹⁰⁴ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 20, арк. 20 адв.

¹⁰⁵ *Беларусы ў Латвіі*, «Раніца» 1941, 20 лістапада, с. 3.

¹⁰⁶ *Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1942, 26 ліпеня, с. 3; *Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1942, 20 верасня, с. 3.

¹⁰⁷ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 37, арк. 2.

¹⁰⁸ *Ibidem*, спр. 17, арк. 20.

мяркоўвалася на пасяджэнні цэнтральнай управы БНК. Тады было вырашана ўхваліць ідэю, а справу выдання даручыць А. Якубецкаму¹⁰⁹. Старшыня БНК заахвочваў паплечнікаў з Даўгаўпілса да падрыхтоўкі выдання. У лістападзе 1941 года ён пісаў да А. Махноўскага: «Газету выпускайце ў спакойных тонах і ў „хроніцы” не раскрывайце ўсіх планаў і ўсіх картаў. Адзначаючы толькі тое, што ўжо замацавана, але не тое, што спадземся дастаць, ці думаема распачынаць. Ад паспяшання апавяшчэння могуць быць зрывы ў працы, бо ворагі будуць устаўляць палкі»¹¹⁰. К. Езавітаў раіў выдаваць газету тры разы на месяц (1-га, 20-га і 30-га дня) і быў перакананы, што матэрыялаў для выдання будзе досыць¹¹¹. Справа выдання не выйшла, аднак, па-за межы задум і планаў. У архіве БА ўдалося адшукаць рукапіс першага і апошняга нумара газеты «Наш шлях», які быў датаваны студзенем 1943 года. У якасці месца выдання быў пазначаны Даўгаўпілс. Газета мела дзве старонкі, не змяшчала ілюстрацый і выглядала вельмі сціпла¹¹². Нягледзячы на тое, што справа выдання газеты працягвала абмяркоўвацца беларускім актывам да канца 1943 года, латвійскім беларусам не ўдалося надрукаваць аніводнага нумара. З карэспандэнцыі паміж С. Сахаравым і К. Езавітавым вынікае, што апошні прапаноўваў наладзіць выданне беларускай газеты ў Індыі. Аднак С. Сахараў не бачыў такой патрэбы, паколькі, на яго думку, мясцовае жыхарства атрымлівала беларускія газеты¹¹³.

Адсутнасць уласнай прэсы часткова кампенсавалі факт, што ў Латвію даходзіла беларуская прэса, якая выдавалася па-за яе межамі. Адбывалася гэта дзякуючы старшыні БНК К. Езавітаву, які з першых дзён нямецкай акупацыі арганізаваў распаўсюджванне сярод беларускай інтэлігенцыі беларускіх газет, якія выходзілі

¹⁰⁹ LVVA, P-712 f., 1 apr., 3 lieta, 3 lp.

¹¹⁰ *Ibidem*, 6 lieta, 6 lp.

¹¹¹ *Ibidem*, 8 lp.

¹¹² *Ibidem*, 4 lieta, 31 lp.

¹¹³ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 35, арк. 10 адв.

ў Менску, Рызе, Вільні, Беластоку і Берліне. З гэтай мэтай ён скантактаваўся з беларускімі асяродкамі ў гэтых гарадах¹¹⁴. Першапачаткова ён дасылаў (за грошы) частку атрыманага тыражу зацікаўленым асобам, а потым па лініі арганізацыі імкнуўся наладзіць у Латгаліі падпіску на гэтыя выданні. Лідар латвійскіх беларусаў лічыў неабходным распаўсюджванне беларускай перыёдыкі не толькі сярод інтэлігенцыі, але і сярод шырокіх слаёў грамадства¹¹⁵. У адным з лістоў да сябра (11 ліпеня 1942 года) К. Езавітаў пісаў: «Наогул трэба, каб нашы сяляне пачалі, нарэшце, чытаць і выпісываць беларускія часопісы ў кожную хату. Гэта найлепшая адзнака нацыянальнае свядомасці і найлепшы спосаб умацаваць наш рух, умацоўваючы нашу прэсу»¹¹⁶. З мэтай інфармавання беларускай грамадскасці пра жыццё беларусаў Латвіі К. Езавітаў дасылаў весткі і матэрыялы пра мясцовыя падзеі ў рэдакцыі менскай «Беларускай газеты», беластоцкай «Новай дарогі», віленскага «Беларускага голасу»¹¹⁷. Асабліва плённым было супрацоўніцтва старшыні БА з берлінскай «Раніцай». На старонках апошняй прысутнічала сталая рубрыка «Беларускае жыццё ў Латвіі», якую вёў старшыня БА.

У ліпені 1942 года ў Рызе пачаў выходзіць ілюстраваны часопіс «Новы шлях», які быў адпаведнікам рускамоўнага «Новый путь» (выходзіў з канца 1941 года). Паводле аўтараў працы «Беларусь учора й сямья», рэдактар-латыш Алэксандрс Анцэнс надаваў гэтаму выданню рускі кірунак, ігнаруючы беларускую тэматыку. Але дзякуючы захадам старшыні БА ўдалося дамагчыся змены выдання на беларускі лад¹¹⁸. Усяго ў 1942-1944 гадах пабачыла свет 46 нумароў «Новага шляху», на старонках якога друкаваліся артыкулы пра беларускую гісторыю і культуру, а таксама прапагандысцкія

---

¹¹⁴ *Ibidem*, спр. 20, арк. 20.

¹¹⁵ *Ibidem*, спр. 14, арк. 2.

¹¹⁶ *Ibidem*, спр. 16, арк. 17.

¹¹⁷ LVVA, P-712 f., 1 арк., 6 lieta, 17 lp.

¹¹⁸ Я. Найдзюк, І. Касяк, *Беларусь учора й сямья*, Мінск 1993, с. 284.

матэрыялы. Галоўным рэдактарам быў Уладзімір Сядура, які прыехаў з Менска. Пасаду намесніка рэдактара з восені 1942 года займаў Алесь Салавей. Тэхнічнай працай займалася Ганна Бедарова¹¹⁹. У якасці карэктара-перакладчыка ў рэдакцыі працаваў Пятро Масальскі. У апошнія месяцы існавання часопіса працу карэктара выконваў таксама Уладзімір Брылеўскі¹²⁰. З выданнем актыўна супрацоўнічаў К. Езавітаў, які быў аўтарам шэрагу артыкулаў. Ён жа распаўсюджаў часопіс сярод беларускай інтэлігенцыі ў Латвіі¹²¹. У жніўні 1942 годзе кіраўнік БА прасіў А. Махноўскага ініцыяваць збор подпісаў ахвотных павялічыць колькасць беларускіх матэрыялаў на старонках выдання¹²².

Варта адзначыць, што непасрэднае дачыненне да Латвіі мела таксама газета «Беларускае слова», якая афіцыйна выходзіла ў Віцебску, але друкавалася ў Даўгаўпілсе. Старшыня БА падтрымліваў шчыльныя сувязі з яе рэдактарам Пятром Шырокавым (творчы псеўданім Тодар Лебядя). Апошні прасіў К. Езавітава пра тэхнічную падтрымку выдання. На старонках газеты лідар латвійскіх беларусаў апублікаваў шэраг артыкулаў прысвечаных гісторыі беларускай і латышскай культур. Становішча газеты было незайздроснае, бо яна выходзіла ў зоне вайсковай адміністрацыі, а нямецкія армейскія колы не надавалі ёй вялікай увагі. Вось якім чынам тлумачыў сваю сітуацыю галоўны рэдактар у лісце да К. Езавітава (9 студзеня

¹¹⁹ *Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1942, 20 верасня, с. 3.

¹²⁰ Вось якім чынам пра ўмовы працы ў рэдакцыі часопіса прыгадвала Лёнгіна Брылеўская, якая падчас вайны апынулася ў Рызе і працавала ў друкарні, якая знаходзілася ў адным будынку з «Новым шляхам»: «Рэдакцыя „Новага шляху” месцілася ў адным з пакояў у гэтай самай друкарні „Рота”. Пры адным стале сядзелі Салавей і Брылеўскі, побач – машыністка Брыкава з вельмі старой, як яна казала, машынай. Паміж ёю і дзвярыма ўціснуўся Масальскі. Сядура, хоць і быў галоўным рэдактарам, свайго стала не меў. Прыходзіў у рэдакцыю рэдка і саваў усім кроў» (Л. Брылеўская, *Сьцежкі жыцця* [у:] В. Адзінец, *Лаванная эміграцыя: скрыжаваньні лёсаў. Зборнік успамінаў*, Мінск 2007, с. 186).

¹²¹ LVVA, P-712 f., 1 ар., 6 lieta, 17 lp.

¹²² НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 16, арк. 12-13.

1944 года): «Да 1943 году, нягледзячы на тое, што Віцебск з’яўляецца горадам беларускім, за апошнія часы насколькі апанавала ў ім расейшчына, што газета „Беларускае слова”, як бы з ласкі расейцаў, выходзіла два разы на месяц як дадатак да расейскай газеты „Новый путь” і мела фармат усяго на дзве балонкі. „Беларускае слова” не з’яўляецца такой самастойнай адзінкай, якая б была гаспадаром ва ўсіх сваіх справах. Мы ва ўсіх адносінах падпарадкоўваемся расейскаму выдавецтву „Новый путь”, якім у сваю чаргу кіруе нямецкая вайсковая частка *Panzerfaust*, і трэба сказаць проста, што *Panzerfaust* цікавіцца толькі расейскім выданнем, а „Беларускае слова” ў іх на апошнім плане. Большага мы пакуль што патрабаваць не можам, а адказацца ад яе выдання тым больш не можна, бо гэтая справа лягчэй за ўсё. Пагэтану прыходзіцца ў большай частцы шмат аб чым маўчаць, але затое – больш рабіць, з тым, каб усётакі людзі бачылі, што мы, беларусы, у канцы чаго-небудзь ды значым. [...] Вас цікавіць пытанне – калі выйдзе першы нумар „Беларускага слова” ў Дзвінску. Адказваю, што, магчыма – ніколі, нягледзячы на тое, што мы яе друкуем ў Дзвінску з 22(42) нумару, але падпісваем і будзем падпісваць віцебскім выданнем. Гэта проста так робіцца з мэтай чыста вайскова-прапагандоваю. Тут, мне здаецца, ні ў якім разе не павінна ўдарыць па амбіцыях тутэйшых беларусаў. Гэтая газета нашая ў першую чаргу таму, што яна – беларуская»¹²³.

Кіраўніцтва БА вяло ўласную выдавецкую работу. Перш за ўсё трэба было забяспечыць мясцовыя беларускія школы навучальнай літаратурай. К. Езавітаў цудоўна ўсведамляў важнасць друкаванага слова ў распаўсюджванні нацыянальнай культуры сярод насельніцтва. Па камерцыйных прычынах ён вырашыў надаць перавагу музычнай прадукцыі. З лістапада 1942 да мая 1943 года К. Езавітаву ўдалося выдаць ў Рызе 12 беларускіх народных песень і рамансаў з нотамі і два зборнікі. Тыраж выданняў вагаўся паміж адной-дзвюма

---

¹²³ *Ibidem*, спр. 37, арк. 20–20 адв.

тысячамі экзэмпляраў¹²⁴. Плённым было супрацоўніцтва К. Езавітава з менскімі кампазітарамі Аляксеем Туранковым, Аляксандрам Спаскім, Рыгорам Самохіным, М. Зінчуком¹²⁵. Выданнем музычнай літаратуры К. Езавітаў разлічваў дасягнуць некалькі мэт: пашырыць сярод насельніцтва веды пра беларускую музычную творчасць, а таксама грашыма падтрымаць яе стваральнікаў. Неабходна адзначыць, што за кожнае выданне К. Езавітаў выплачваў кампазітару ганарар у памеры 70 марак. У красавіку 1943 года ў лісце да А. Махноўскага ён пісаў: «Дужа прашу праціснуць у продаж беларускія рамансы, бо маю намер выдрукаваць зборнік нотаў, а для гэтага патрэбна, каб рамансы разышліся. Патрэбна і нашых кампазітараў падтрымліваць і заахваціць да далейшай працы, бо ўсе яны ў дужа цяжкім матэрыяльным стане. Калі мы не будзем друкаваць іхніх рамансаў і іхніх твораў, дык яны не будуць працаваць над беларускай песняй і музыкай. А гэта знача, што ніколі не зможам развіваць сваю музыкальную культуру. Трэба вучыць нотаў і вучняў старэйшых класаў і гімназістаў, каб яны ўмелі спяваць беларускія рамансы. Бо для каго ж тады кампазітарам пісаць, калі беларуская інтэлігенцыя не будзе ні нотаў купляць, ні спяваць сваіх рамансаў»¹²⁶.

Нягледзячы, аднак, на станоўчыя водгукі рэцэнзентаў і насуперак спадзяванням выдаўца попыт на музычную прадукцыю быў нязначны, што потым абумовіла спыненне яе далейшага выдання. Прадукцыя не карысталася попытам сярод сялянства, якое складала асноўную частку беларускага грамадства. Такім чынам, друкаванай прадукцыяй магла зацікавіцца перш за ўсё беларуская інтэлігенцыя, якая была вельмі нешматлікая. Цяжкасці, звязаныя з распаўсюджваннем нот і рамансаў, яскрава адлюстроўвае пераліск паміж К. Езавітавым і беларускімі дзеячамі ў Латвіі. У ад-

¹²⁴ Ю. Туронак, *Беларуская кніга пад нямецкім кантролем* [у:] Ю. Туронак, *Мадэрная гісторыя Беларусі*, Vilnius 2006, с. 343.

¹²⁵ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 16, арк. 18.

¹²⁶ LVVA, P-712 f., 1 арк., 4 lieta, 36 lp.

ным з лістоў (14 студзеня 1943 года) С. Сахараў пісаў: «З нотамі – справа няважная. Ніхто не купляе. Возьме толькі вучыцельства. А гэта мала. Усе кажучь, каб быў выпушчан „Беларускі народны спеўнік”, дык была-бы лепш. А то рамансы, асабліва на вёску, мала падыходзюць. І праўда, папулярны спеўнік быў бы многа карысней для справы»¹²⁷. У іншым лісце С. Сахаравачытаем: «З рамансамі – хужэй справа. На вёсцы ніхто не бярэ. Я Вам ужо паслаў назад ноты і грошы за праданья экзэмпляры»¹²⁸.

Выдавецкая праца не належала да лёгкіх. На працягу ўсёй сваёй выдавецкай працы К. Езавітаў адчуваў брак не толькі сродкаў, але і адпаведных матэрыялаў, неабходных для друку¹²⁹. Каб вырашыць тэхнічныя праблемы, выдавец быў вымушаны шукаць ратунку за межамі Латвіі. Вядома, што на дапамогу К. Езавітаву прыйшоў М. Абрамчык, які ўвесну 1943 года выслаў у Рыгу пэўную колькасць літаграфічнай паперы¹³⁰. Нягледзячы на вышэйзгаданыя складанасці, выдавецкая праца не спынілася ажно да канца нямецкай акупацыі. У сярэдзіне 1943 года выйшаў «Статут Беларускага аб’яднання ў Латвіі». У маі 1944 года пабачыла свет кніга для дзяцей «Камарочак» (з ілюстрацыямі Аляксандры Бяльцовай). Аднак многім выдавецкім праектам не было наканавана ажыццявіцца. Не выйшаў беларуска-нямецкі слоўнік, які ўлетку 1942 года апрацаваў К. Езавітаў разам з П. Бруноўскім і П. Масальскім. Не быў выдадзены зборнік народнай творчасці пад рэдакцыяй С. Сахаравачы¹³¹. У планах старшыні БА было выданне альбома слувцкіх паясоў. З гэтай мэтай выдавец нават звяртаўся да Усевалада Боева і Клаўдыюша Дуж-Душэўскага з просьбай намалюваць слувцкія паясы, якія знаходзіліся ў гарадскім музеі ў Каўнасе¹³². У маі 1942 года

¹²⁷ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 35, арк. 20.

¹²⁸ *Ibidem*, арк. 32 адв.

¹²⁹ *Ibidem*, спр. 18, арк. 8.

¹³⁰ *Ibidem*, спр. 22, арк. 14.

¹³¹ Ю. Туронак, *op. cit.*, с. 342–344.

¹³² НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 13, арк. 1–2; спр. 14, арк. 9.

С. Сахараў прапаноўваў К. Езавітаву падрыхтаваць беларускі літаратурны альманах з папулярнымі народнымі песнямі. Беларускі дзеяч бачыў таксама патрэбу выдання «Беларускага календара на 1943 год», паколькі «ў Індраўскім раёне пашыраўся і пашыраецца расейскі каляндар „Новая Европа”»¹³³. Аднак рэалізацыя гэтых праектаў таксама аказалася не пад сілу латвійскім беларусам. Асноўнай прычынай сціпрых вынікаў кнігавыдавецкай працы была адсутнасць адпаведных сродкаў¹³⁴.

Беларуска-латышскія, беларуска-польскія і беларуска-рускія адносіны

Кіраўніцтва БА рабіла захады ў кірунку перадачы беларусам мясцовага самакіравання ў валасцях, дзе яны складалі большасць насельніцтва. Перш за ўсё гаворка ішла пра П'едруйскую, Пасіенскую, Пустынскую і Скайнецкую воласці¹³⁵. 30 студзеня 1943 года зілупскі адзел БА прыняў рашэнне хадайнічаць перад немцамі аб прызначэнні селяніна Язэпа Мяжыцкага на пасаду кіраўніка Пасіенскай воласці, дзе беларусы складалі 93% жыхароў. Вышэйзгаданы кандыдат быў сябрам валасной управы і старшынёй Зілупскага судова-ашчаднага таварыства¹³⁶. У звароце да даўгаўпільскага гебітскамісара падчас урачыстага закрыцця настаўніцкіх курсаў у Індры 23 жніўня 1943 года С. Сахараў адзначаў: «Апроч нацыянальна-культурнай працы па выхаванню і навучанню маладога пакалення ў духу Новай Еўропы беларускае жыхарства Латвіі жадае таксама прыняць актыўны ўдзел у грамадскай працы – у мясцовых валасных самаўрадах, дзяржаўных мясцовых установах і кааператывах там, дзе яно з'яўляецца ў роўным і большым ліку. Беларускае

¹³³ *Ibidem*, спр. 35, арк. 10 адв.

¹³⁴ Ю. Туронак, *op. cit.*, с. 342–344.

¹³⁵ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 129, арк. 23.

¹³⁶ *Ibidem*, спр. 104, арк. 16.

жыхарства спадзяецца, што і гэта яго справядлівае паданне будзе Вамі падтрымана і праведзена ў жыццё. Беларусы Латгаліі, жывучы бок о бок з латышскім жыхарствам, пераняслі тут шмат крыўдаў, перацярпелі многа ўціскаў, увесь час былі пад тымі ці іншымі чужацкімі ўплывамі. І нягледзячы на ўсе гэтыя многавяковыя ўдары латгальскі беларус збярог свой нацыянальны твар, свой быт і сваю мову. Аб гэтым яскрава сведчыць багацце народнай творчасці латгальскага беларуса. Беларусы ў мінулым многа перацярпелі, многа перажылі ўціску, але самі нікога і ніколі не ўціскалі. [...] І цяпер, калі пад кіраўніцтвам нямецкага народу будуюцца Новая Еўропа на пачалах права, справядлівасці і цеснага супрацоўніцтва ўсіх народаў, беларусы з асабліваю радасцю і натхненнем прыймаюць удзел у гэтай гіганцкай працы, як зарукі агульнага чалавечага шчасця»¹³⁷.

Уключэнне сваіх прадстаўнікоў у органы мясцовага самакіравання для беларусаў аказалася справай вельмі цяжкай. Беларускі бок вінаваціў у гэтым латышскую грамадзянскую адміністрацыю. У рэчаіснасці сярод беларусаў не хапала кандыдатаў, здольных да працы ў самакіраванні. Акрамя гэтага, існавала канкурэнцыя з боку рускіх дзеячаў, якія былі значна лепш падрыхтаваны да барацьбы за месцы ў самакіраванні. 25 лютага 1944 года С. Сахараў пісаў К. Езавітаву, што даўгаўпільскі гебітскамісар не лічыцца з правамі беларусаў, таму даручыў абарону інтарэсаў беларускага насельніцтва рускім прадстаўнікам. Беларускі дзеяч наракаў, што гебітскамісар правёў нараду з рускімі, на якую нават не запрасіў беларусаў. Адначасова С. Сахараў адзначаў, што «наша беларуская грамада інертная. Зараз да агульна-грамадскіх спраў у звязку з вайсковымі абставінамі і дзейнасці ніякай не праяўляе. [...] Цяпер жа расейскія прадстаўнікі складаюць спіскі кандыдатаў у валасныя самаўрады. Таксама ад беларускага жыхарства нікога не запрашаюць. Самая ж галоўная бяда, што ў нас німа ў Зілупскім раёне дзейнай асобы сярод беларусаў. Адзіны чалавек – гэта Бр. Юрэвіч, якога і патрэбна

¹³⁷ *Ibidem*, спр. 35, арк. 13 адв.–14.

зацвердзіць цераз гебіткамісара, як афіцыйнага прадстаўніка ад беларускага жыхарства па Люцынскаму пав.»¹³⁸. 25 лютага 1944 года зілупскі аддзел БА звярнуўся ў цэнтральную ўправу з просьбай аб зацвярджэнні кандыдатуры Браніслава Юрэвіча як прадстаўніка беларусаў з-пад Лудзы пры даўгаўпілскім гебіткамісары¹³⁹.

Адной з галоўных праблем, з якой мусілі змагацца мясцовыя беларускія дзеячы, быў нізкі ўзровень нацыянальнай самаідэнтыфікацыі беларускамоўнага латгальскага насельніцтва. Паранейшаму нацыянальная самасвядомасць значнай часткі мясцовага сялянства вагалася паміж беларускацю, польскацю, латышскацю/латгальскацю, рускацю і тутэйшасцю. У залежнасці ад знешніх фактараў малаадукавання сяляне нярэдка змянялі сваю нацыянальнасць. Палітычная кан'юнктура ў гады нямецкай акупацыі ў значнай ступені спрыяла дэклараванню сябе беларусамі. Гэта было магчыма перш за ўсё за кошт тых, хто раней лічыў сябе палякамі. Справа ў тым, што палякаў, у адрозненне ад беларусаў, акупанты пазбавілі магчымасці культурна-асветнай аўтаноміі. Гэта акалічнасць у пэўнай ступені паўплывала на выбар нацыянальнасці беларускамоўнымі каталікамі. Начальнік павятовай паліцыі Ілукстэ Пэтэрыс Пупуоліс прыгадваў, што ў ваколіцах Грывы, якая ў даваенны час адзначалася прысутнасцю вялікай колькасці польскага насельніцтва, з пачаткам нямецкай акупацыі палякі зніклі, бо ўсе запісаліся беларусамі. Праз адсутнасць польскіх школ здаралася, што нават свядомыя бацькі-палякі былі вымушаны пасылаць сваіх дзяцей у беларускія школы¹⁴⁰. Вось якім чынам ацэньваў настроі мясцовага насельніцтва Яўген Красневіч, кіраўнік аддзела БНК у Краславе: «Частка беларусаў, якая да гэтага часу лічылася палякамі, у рэшце рэшт апамятавалася і пачала пераконвацца, што яны запраўды ёсць беларусамі і што да гэтага часу пад рознымі ўплы-

¹³⁸ *Ibidem*, арк. 35–35 адв.

¹³⁹ *Ibidem*, спр. 51, арк. 55–55 адв.

¹⁴⁰ Э. Екабсонс, *op. cit.*, с. 204–205.

вамi былі ў няведанні сваёй сапраўднай нацыянальнасці. Штодня лік вучняў прыбывае, што з'яўляецца вынікам беларускага руху ў агульнай арганізацыяй беларускіх школ»¹⁴¹.

Падчас працы сярод мясцовага насельніцтва беларускія дзеячы мусілі лічыцца з канкурэнцыяй з боку рускага руху. Як вядома, у міжваеннай Латвіі рускія былі найбольш шматлікай нацыянальнай меншасцю. З надыходам немцаў мясцовыя рускія дзеячы апынуліся ў такой жа сітуацыі, як і беларускія. Сярод прадстаўнікоў рускіх інтэлектуалаў Латвіі назіраліся антысавецкія настроі, якія ў сваіх палітычных мэтах спрабавала выкарыстаць Германія. У Генеральнай акрузе «Латвія» пачаў дзейнасць Рускі камітэт, які праводзіў арганізацыйную і культурна-асветную працу сярод мясцовага насельніцтва. Адносіны беларускіх дзеячаў з прадстаўнікамі мясцовай рускай супольнасці па-ранейшаму былі напружаныя. Праявы непаразуменняў і канфліктных сітуацый назіраліся падчас стварэння і дзейнасці беларускіх і рускіх школ. У найбольшай ступені беларуска-рускае саперніцтва «за сэрцы і душы» мясцовых жыхароў праявілася ў Латгаліі. Справа тычылася як праваслаўных, так і каталікоў, якія ва ўмовах дыскрымінацыі палякаў маглі выбіраць паміж беларусамі і рускімі. Акрамя таго, К. Езавітаў зрабіў спробу перацягнуць на свой бок частку латгаліскіх старавераў, якія дасюль лічыліся нязломным апірышчам мясцовага рускага руху. Выкарыстоўваючы асабістыя знаёмствы з некаторымі лідарамі старавераў, беларускі дзеяч разлічваў зацікавіць іх удзелам у беларускім жыцці¹⁴². У лістападзе 1941 года ён звярнуўся да адной з кіраўніц старавераў Марыі Фаміной з прапановай гуртавацца вакол беларускай нацыянальнай ідэі. Беларускі дзеяч схіляў старавераў да прызнання сябе беларусамі і далучэння да беларускай работы. Ён сцвярджаў, што ва ўмовах вайны стараверы павінны далучыцца да беларусаў, бо ў адваротным выпадку іх чакае пе-

¹⁴¹ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 32, арк. 13 адв.–14.

¹⁴² Э. Екабсонс, *op. cit.*, с. 205.

расяленне ў Расію¹⁴³. Сваімі думкамі старшыня БНК падзяліўся з А. Махноўскім, якога заахвочваў да пошуку супрацоўніцтва з кіраўнікамі старавераў: «Калі-б прыцягнуць яе (Фаміну. – Ю. Г.) ды Васільева, ды Баложыных на наш бок, дык Ваша становішча адразу ўмацавалася б на многа разоў, то аб'яднанне каля беларусаў нашых праваслаўных, каталікоў і стараабрадцаў адразу адчыніла б перад нашым адраджэнскім рухам у Латгаліі надзвычайна шырокія перспектывы. [...] Зара мы маемо большасць у шэрагах валасцей, а калі б нашы ўсе каталікі, нашы стараабрадцы былі б усвядомлены, дык лічба гэтых валасцей патроілася бы! А гэта надзвычай важна для нашага руху!»¹⁴⁴.

Няма падстаў сцвярджаць, што заклік К. Езавітава знайшоў разуменне сярод шырокіх мас старавераў, але ўсё ж здараліся адзінкавыя выпадкі далучэння старавераў да беларускай грамады.

---

¹⁴³ У лісце да М. Фаміной К. Езавітаў пісаў: «Хотя нашему латгальскому старообрядчеству некоторые его деятели усиленно внушали последних 25–30 лет о том, что латгальские старообрядцы являются будто бы великороссами – это неверно, по крайней мере неверно по отношению к четырем пятым старообрядчества Латгалии. [...] О том, что старообрядцы являются белорусами, ярко свидетельствует их язык, сохранивший все белорусские особенности, а также, еще в большой мере, обычаи, песни и танцы. [...] Теперь, когда перекраивается карта Европы и когда латгальские белорусы-православные и белорусы-католики объединяются (не религиозно, а только национально), надо и белорусам-старообрядцам наконец стать ближе к своему родному белорусскому народу и вместе взяться за строительство своей культуры, экономики и вообще национальной жизни. Хочу предупредить и обратить внимание на то, что теперь будет проводиться, через известное, конечно, время, принцип населения известных территорий только народонаселения одной национальности. А это может означать для тех старообрядцев, что пожелают перейти к великороссам, переселение в Великороссию. [...] Немцы к белорусам относятся хорошо и идут навстречу белорусским национальным начинаниям. Давайте же, дорогие кривичи, начнем новую жизнь и приступим к совместной дружной работе» (LVVA, P-712 f., 1 arg., 6 lieta, 1–2 lp.).

¹⁴⁴ Цыт. паводле: Ю. Грыбоўскі, *3 гісторыі беларускага руху ў Латвіі ў міжваенны й ваенны перыяд*, «Запісы Беларускага інстытуту навукі й мастацтва» 2016, т. 38, с. 479.

У даўгаўпільскі аддзел БНК звярнуўся настаўнік-старавер Купалаў, які цікавіўся беларускай працай. К. Езавітаў раіў А. Махноўскаму не пакідаць яго па-за ўвагай. 10 лістапада 1941 года старшыня БНК пісаў да А. Махноўскага: «Зараз жа выклічце яго і вазьміце ад яго заяву ў Рыжскі камітэт, а таксама заяву аб тым, што ён лічыць сябе крывічом-беларусам і жадае прымаць удзел у беларускай нацыянальна-адраджэнскай працы. [...] Сяляне павінны падаць заявы, што лічаць сябе беларусамі і жадаюць дзяцей сваіх вучыць у беларускай школе на роднай беларускай мове. У школу тую трэба даць выкладчыка беларускай мовы, і сам Купалаў павінен зараз жа пачаць яе вучыць. Лягчэй будзе і вучням, і вучыццям вучыць мову беларускую, чым латышскую! Гэта ўсім ясна»¹⁴⁵. Беларуска-рускія супярэчнасці не страцілі сваёй актуальнасці ажно да канца нямецкай акупацыі. У чэрвені 1943 года К. Езавітаў заклікаў А. Махноўскага актывізаваць беларускую працу на месцах у сувязі з узмацненнем рускай актыўнасці¹⁴⁶. У 1944 годзе ў Латвіі быў створаны Рускі камітэт, які дзякуючы рэйхскамісару пачаў праводзіць сярод латгальскага беларускага насельніцтва прапагандысцкую работу¹⁴⁷.

Падзея, якой дзеячы БА надавалі значную ўвагу, быў усеагульны перапіс насельніцтва ў Генеральнай акрузе «Латвія», які адбыўся 24 лютага 1943 года. Беларускі актыў рыхтаваўся да гэтага мерапрыемства і намагаўся мабілізаваць свае сілы на месцах, каб вынікі былі як мага больш карысныя для беларусаў. З мэтай заахвочвання насельніцтва да дэкларавання беларускай нацыянальнасці БА планавала выкарыстаць культурную дзейнасць. Так, К. Езавітаў прапанаваў арганізаваць напярэдадні перапісу гастролі па латгальскіх мясцовасцях М. Забэйды-Суміцкага¹⁴⁸. Тым часам С. Сахараў у лісце (21 студзеня 1943 года) да К. Езавітава інфармаваў, што

---

¹⁴⁵ LVVA, P-712 f., 1 apr., 6 lieta, 4 lp.

¹⁴⁶ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 16, арк. 9.

¹⁴⁷ Э. Екабсонс, *op. cit.*, с. 222.

¹⁴⁸ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 12, арк. 3.

зілупскі аддзел БА рыхтуецца арганізаваць для насельніцтва два спектаклі – у Зілуэ (14 лютага) і Пасіенэ (21 лютага). Акрамя таго, кіраўнік аддзела ў Зілуэ прапанаваў, каб цэнтральная ўправа БА выдала адмысловую адозву да латвійскіх беларусаў з заклікам запісвацца падчас перапісу беларусамі¹⁴⁹. К. Езавітаў апублікаваў на старонках берлінскай газеты «Раніца» артыкул, прысвечаны перапісу, у якім заклікаў беларускае насельніцтва не цурацца сваёй нацыянальнасці: «Дзеля таго, што падчас шэрагу папярэдніх перапісаў былі ў некаторых перапішчыкаў спробы няправільна запісваць беларусаў у лік іншых нацыянальнасцяў, дык зараз кажны беларус павінен рашуча дамагацца, каб ён быў бы абавязкова запісаны беларусам, бо гэта мае надзвычайна важнае значэнне для нашага народу наагул, а таксама і для кожнага паасобнага беларускага грамадзяніна ў Латвіі»¹⁵⁰.

Беларускія дзеячы асцерагаліся, што вынікі перапісу могуць быць сфальсіфікаваны латышамі, таму рупіліся пра ўключэнне беларусаў у склад падліковых камісій¹⁵¹. Насцярожанасць беларускага дзеяча была небеспадстаўная. У многіх мясцовасцях прадстаўнікі беларускай інтэлігенцыі сапраўды не трапілі ў склад падліковых камісій. Кіраўнік аддзела БА ў Краславе ў лісце да кіраўніцтва даўгаўпільскага аддзела ў лютым 1943 года жаліўся на дзейнасць валасных упраў, якія насуперак загаду нямецкіх улад свядома не ўключылі ніводнага беларуса ў склад перапішчыкаў і сяброў валасной падліковай камісіі. Падобная сітуацыя склалася ў воласці Скайста. Кіраўнік беларускай школы ў Калніешы ў лісце да кіраўніцтва БА пісаў: «Беларуская інтэлігенцыя воласці заўсёды актыўна ўдзельнічала ў новай дзяржаўнай аднаўленчай працы – зборы ахвяраванняў і прамысловай сыравіны, у падліку скаціны і г. д. Відаць, што праца нашага невялікага беларускага народу, што жыве ў Латвійскай гене-

¹⁴⁹ *Ibidem*, спр. 35, арк. 27.

¹⁵⁰ *Беларускае жывіццё ў Латвіі*, «Раніца» 1943, 31 студзеня, с. 3.

¹⁵¹ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 33, арк. 19.

ральнай акрузе, была святой і неабходнай для дабрабыту радзімы. Цяпер, калі набліжаецца важны момант для кожнага народу, мы, беларусы, застаёмся адхіленымі ад народных і ўсеагульных інтарэсаў. Дзеянні валаснога праўлення закранаюць нацыянальныя правы беларускага народа, што не вядзе да агульнай мэты, а стварае разлом і ўзаемную нянавісьць народаў»¹⁵². Тым часам настаўнік І. Блажэвіч пісаў наступнае: «Усенародная перапісь у нас прайшла зусім ціха: не кранаючы беларускай інтэлігенцыі. Беларусамі запісалася шмат, але ці ўсе яны выйдуць з рук камісіяў, то гэта невядома, бо ні адзін беларус у камісіі не быў»¹⁵³. У пачатку 1943 года К. Езавітаў і А. Махноўскі падрыхтавалі памятную запіску да генеральнага камісара ў Рызе і даўгаўпілскага гебітскамісара, у якой прасілі нямецкіх чыноўнікаў, каб яны не разглядалі вынікі перапісу як канчатковыя, «калі зноў „не будзе беларусаў”»¹⁵⁴.

Нягледзячы на ўсе перасцярогі беларусаў, агульны вынік перапісу не выглядаў для іх кепска. З перапісу вынікала, што ў Генеральнай акрузе «Латвія» пражываў 48 601 беларус (2,76% ад усяго насельніцтва). З гэтага ліку ў Рызе жылі 6 669 чалавек, а рэшта пераважна ў Латгаліі. Сярод тых, хто запісаўся беларусам, былі як аўтахтоны з Латгаліі, так і ваенныя ўцекачы з Беларусі і даваенныя польскія грамадзяне, якія прыехалі ў Латвію ў якасці сельскагаспадарчых сезонных рабочых. Больш за 21 тысячу жыхароў, якія дэкларавалі прыналежнасць да беларускай нацыянальнасці, у штодзённым жыцці карысталіся рускай мовай¹⁵⁵. Перапіс паказаў, што колькасць латвійскіх беларусаў істотна не змянілася ў параўнанні з даваенным перыядам і больш-менш адпавядала іх колькасці на складу ў другой палове 1920-х гадоў. Праз адсутнасць больш падрабязных звестак цяжка цяпер адказаць на пытанне пра тое, колькі

¹⁵² Э. Екабсонс, *op. cit.*, с. 220–222.

¹⁵³ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 29, арк. 30.

¹⁵⁴ *Ibidem*, спр. 16, арк. 5.

¹⁵⁵ Э. Екабсонс, *op. cit.*, с. 204.

перапісаных адчувалі сябе беларусамі, а колькі заявілі пра беларускую нацыянальнасць кіруючыся практычнымі матывамі.

Да пытання пра ўдзел беларусаў у нямецкіх і латышскіх вайсковых фарміраваннях

У навуковай літаратуры можна сустрэць меркаванне, што БА выконвала задачы нямецкіх улад па стварэнні з беларускага насельніцтва ахоўных і карных батальёнаў для барацьбы з партызанамі¹⁵⁶. Гэтае пытанне патрабуе больш дэтальнага разгляду. Вядома, што на абшары акупіраванай Латвіі адбывалася фарміраванне вайскова-паліцэйскіх часцей, якія складаліся з мясцовага насельніцтва. Галоўным чынам гаворка ідзе пра мясцовую дапаможную паліцыю (шума-батальёны). У сувязі з гэтым варта звярнуць увагу на стаўленне беларускіх дзеячаў да ўдзелу беларусаў у латышскіх вайскова-паліцэйскіх фарміраваннях пад нямецкім камандаваннем. Кіраўніцтва БА імкнулася прадухіліць запіс беларускіх юнакоў у адзінкі, якія складаліся з латышоў. У 1942–1944 гадах кіраўніцтва БА неаднаразова спрабавала атрымаць дазвол ад нямецкіх улад на фарміраванне беларускіх узброеных часцей¹⁵⁷. 27 мая 1943 года К. Езавітаў прапанаваў кіраўнікам усіх аддзелаў БА абмеркаваць магчымасць стварэння беларускіх ахоўных рот і батальёнаў, каб беларуская моладзь не прызывалася ў латышскія вайсковыя і вайскова-паліцэйскія фарміраванні¹⁵⁸. Старшыня БА лічыў, што адсутнасць беларускай самааховы робіць безабаронным беларускае насельніцтва перад нападамі савецкіх партызан¹⁵⁹.

¹⁵⁶ С. Раўнейка, *Канстанцін Езавітаў: дзейнасць у гады вайны [у:] Генацыід у Другой сусветнай вайне: праблемы даследавання (у памяць ахвяр Трасцянца). Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі, Мінск, 25–27 красавіка 2002 г.*, рэд. К. Козак, А. Літвін, У. Сідарцоў, Мінск 2003, с. 135.

¹⁵⁷ А. Соловьёв, *op. cit.*, с. 155.

¹⁵⁸ Э. Екабсонс, *op. cit.*, с. 217–218.

¹⁵⁹ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 16, арк. 7.

Аднак планам кіраўніка БА не было наканавана ажыццявіцца, а замест гэтага працягваўся прызыў і мабілізацыя беларускіх юнакоў у склад латышскіх фарміраванняў. Гэты працэс узмацніўся асабліва ў 1943 годзе, калі немцам спатрэбілася больш салдат на савецкім фронце. У пачатку 1943 года пачалося стварэнне Латышскага легіёна СС, куды трапіла нямала беларусаў. Вядомыя прозвішчы некаторых легіянераў-беларусаў, якія бралі ўдзел у баях з Чырвонай Арміяй. Некаторыя з іх загінулі на фронце¹⁶⁰. Частка латгальскіх беларусаў трапіла ў пагранічную варту і дапаможныя аддзелы люфтвафэ¹⁶¹.

Апека Беларускага аб'яднання над бежанцамі і остарбайтарамі

Пачынаючы з 1943 года кіраўніцтва БА сутыкнулася з яшчэ адной праблемай. У гэты час шалі вайны цалкам схіліліся на карысць антыгітлераўскай кааліцыі, а нямецка-савецкі фронт няўхільна рухаўся на захад. На тэрыторыю Латвіі была эвакуіравана частка

¹⁶⁰ Э. Екабсонс, *op. cit.*, с. 217–218.

¹⁶¹ Цікавае сведчанне пра службу латгальскіх беларусаў у латышскіх фарміраваннях пад нямецкім камандаваннем захавалася ва ўспамінах Юрыя Туронка, які тады вучыўся ў гімназіі ў Вільні, але летнія канікулы бавіў у родных Дукштах. З беларускімі легіянерамі ён сутыкнуўся ўлетку 1944 года: «У Дукштах пакулы што ўсё выглядала па-старому. Адзінай заўважнай навіной была *Flugwache* – авіяцыйны пост, які месціўся ў занятай палове нашага дома. [...] Авіяцыйны пост абслугоўвалі два немцы і чатыры латышы. Сценкі паміж пакоямі ў нашым доме былі тонкія, і я чуў і здзіўляўся, чаму гэтыя „латышы” гавораць паміж сабой і спяваюць па-беларуску. Хутка аказалася, што гэта былі беларусы з Латвіі, Пецька Кузьміцкі і Камароўскі. 29 чэрвеня Пецька Кузьміцкі і сапраўдны латыш Паўль Сляўцітайс спраўлялі свае імяніны і, відаць, добра выпілі. Было цёплае, прыемнае надвор'е, мы сядзелі на падворку і бачылі, як Пецька Кузьміцкі ва ўніформе Люфтвафэ, з вінтоўкай ішоў п'яны на варту і спяваў: „С нами Сталин родной, он железной рукой” і г. д. (словы з папулярнай тады песні „Если завтра война”). Уражанне было надзвычайнае, незабыўнае» (Ю. Туронак, *За кардонам Бацькаўшчыны. Успаміны*, Мінск 2010, с. 60–62).

жыхароў усходняй Беларусі. БА павінна было заняцца апекай над бежанцамі. У 1943 годзе ў Рыгу прыбыла група дзяцей з усходняй Беларусі, для якіх дзеячы БА спрабавалі стварыць прытулкі ў Латгаліі (Даўгаўпілс, Лудза)¹⁶². Таксама на тэрыторыі Латвіі знаходзіліся жыхары Беларусі, якіх немцы вывезлі ў працоўныя лагеры. У гэты час кіраўнік БА разглядаў шматлікія заявы ад сваякоў беларусаў, якіх у 1943 годзе немцы вывезлі ў Эстонію і Ленінградскую вобласць, а потым яны апынуліся ў Латвіі. Гэтыя людзі прасілі дапамагчы іх родным вярнуцца дахаты. Заяў было настолькі шмат, што на старонках віленскай газеты «Беларускі голас» К. Езавітаў мусіў нават змясціць нататку пра тое, каб беларусы звярталіся перш за ўсё ў мясцовыя аддзелы БА, а не ў цэнтральную ўправу¹⁶³.

6 мая 1944 года жыхарка Дунілавіч Алена Вяжбіцкая звярнулася да кіраўніцтва БА з наступнай просьбай: «Вельмі прашу Беларускае Народнае Прадстаўніцтва аб хадатаянні перад нямецкімі ўладамі, штобы таковыя асвабодзілі маяго мужа Антона Вежбіцкага, якій был узяты на работу дня 1.X.1943 г. у Дунілавічах. Цяпер ён находзіцца на рабоце ў Дундаге-Латвія, в рабочым лагеры № 00386/а. Дома я засталася адна з 2 маленькімі рэбяткамі, маю 5 га зямлі і маленькую гаспадарку, надышла вясна і нада рабіць на зямлі, у мяне нікога няма да помачы у працы на полі. Пагэтану вельмі прашу Вас не адказаць у маёй просьбе і пастарацца ў кіраўніцтва рабочага лагера аб звальненні маяго мужа дамой на польныя работы, без яго ў нас цяпер гаспадарка прападзец і зямля астанецца без абработкі, што пацянец за сабой голад усей сям'і. Пры гэтым далучаю пасведчанне раёну Варапаева аб маём муже, што ён ёсць парадачны чалавек і не з'яўляецца ані бандытам, ані якім бліжнім чалавекам»¹⁶⁴.

У гэтых абставінах беларускі актыў быў вымушаны неак рэагаваць. 30 мая 1944 года цэнтральная ўправа БА звярнулася да

¹⁶² Дзеці з Усходняй Беларусі ў Рызе, «Раніца» 1943, 13 чэрвеня, с. 3.

¹⁶³ *Bielaruskaje žyćcio ў Latvii*, „Bielaruski Hołas” 1943, 24 vierašnia, s. 4.

¹⁶⁴ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 105, арк. 6.

прэзідэнта Беларускай цэнтральнай рады Радаслава Астроўскага, каб ён дапамог у вяртанні беларусаў з Латвіі на бацькаўшчыну або ў залічэнні іх у склад Беларускай краёвай абароны¹⁶⁵.

Адначасова кіраўніцтва БА цікавілася лёсам беларусаў з Латвіі, якія былі вывезены на прымусовую працу ў Германію. К. Езавітаў у лісце (18 чэрвеня 1943 года) да старшыні Беларускага камітэта самапомачы ў Берліне М. Абрамчыка інфармаваў, што ў Гамбургу і іншых нямецкіх гарадах знаходзіцца пэўная колькасць латвійскіх беларусаў. У сувязі з гэтым ён прасіў кіраўніка БКС паклапаціцца пра гэтых людзей і звяртаў увагу на тое, што сярод іх былі свядомыя беларусы, якія бралі ўдзел у нацыянальнай працы¹⁶⁶.

Кантакты з беларускімі асяродкамі ў іншых краінах

Беларускі рух у Латвіі ў 1941–1944 гадах не існаваў у ізаляцыі ад агульнабеларускага жыцця. Яго кіраўнікі падтрымлівалі кантакты з беларускімі асяродкамі ў іншых краінах акупіраванай немцамі Еўропы. У асноўным гэта адбывалася дзякуючы асабістаму знаёмству К. Езавітава з іншымі дзеячамі нацыянальнага руху, якія жылі ў Менску, Вільні, Каўнасе, Берліне, Празе і інш. Ён перапісваўся з Іванам Ермачэнкам, Янкам Станкевічам, Мікалаем Абрамчыкам, Мікалаем Шкялёнкам, Ларысай Геніюш, Эдвардам Будзькам, Язэпам Малецкім, Францішкам Аляхновічам, Аляксандрам Ружанцовым, Усеваладам Боевым і многімі іншымі. Лідар латвійскіх беларусаў неаднойчы наведваў Менск і Вільню. Паміж Рыгай, Вільняй і Менскам адбываўся абмен літаратурай¹⁶⁷. Вільня была найбліжэйшым да Рыгі цэнтрам беларускага руху. Акрамя таго, Літва і Латвія былі часткамі адной акупацыйнай адміністрацыйнай адзінкі. З 1941 года дзейнічаў Беларускі нацыянальны камітэт у Генераль-

¹⁶⁵ Э. Екабсонс, *op. cit.*, с. 208–209.

¹⁶⁶ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 12, арк. 7.

¹⁶⁷ *Ibidem*, спр. 104, арк. 13–14.

най акрузе «Літва». Кіраўніцтва БА ў Рызе цікавілася справамі суайчыннікаў у Вільні, вопыт арганізацыйнай працы якіх быў запатрабаваны ў Латвіі¹⁶⁸. Улетку 1942 года Рыгу наведалі ад імя віленскіх беларусаў Іван Анцукевіч, Часлаў Кукель і Эдвард Будзька¹⁶⁹.

Асаблівае значэнне мелі кантакты з менскім беларускім асяродкам. Як пісаў К. Езавітаў да І. Ермачэнкі, «мы ўсе тутак да дужа цікавімся менскім жыццём і ўсе больш адчуваем з ім сувязь, хаця ж брак пачтовых зносін дае сябе адчуваць»¹⁷⁰. Кіраўнік латвійскіх беларусаў атрымліваў прапановы пераезду ў Менск з мэтай заняцця там адказнай пасады. Так, у чэрвені 1942 года Язэп Найдзюк захвочваў К. Езавітава да пераезду ў Менск, бо лічыў, што «трэба ўзмацняць цэнтр»¹⁷¹. Улетку 1942 года К. Езавітаў быў запрошаны старшынёй БНС Іванам Ермачэнкам да ўдзелу ў арганізацыі камандзірскай школы Беларускай самааховы. К. Езавітаў з энтузіязмам паставіўся да гэтай прапановы і нават пачаў шукаць адпаведныя вайсковыя кадры¹⁷². Нягледзячы, аднак, на спакусы выезду з Латвіі К. Езавітаў усё ж вырашыў застацца ў Рызе па прычыне таго, што латвійскія беларусы прасілі іх «не пакідаць»¹⁷³. У снежні 1942 года Рыгу наведалі рэфэрэнт культуры БНС Іван Касяк і кіраўнік БНС Менскай акругі Юльян Саковіч, а таксама кіраўнік БНС у Глыбоцкай акрузе Іван Гінько¹⁷⁴. Актыўнымі былі таксама кантакты з беларусамі Браслаўшчыны і Глыбоччыны. Галоўным чынам яны падтрымліваліся дзякуючы асабістаму знаёмству К. Езавітава з Аўгустам Дварэцкім, школьным інспектарам Браслаўскай акругі, і Сяргеем Кажаном, старшынёй БНС у Браслаўскай акрузе. У 1943 годзе старшыня БА выслаў у Браслаў частку тыражу падручніка

¹⁶⁸ *Ibidem*, спр. 15, арк. 22.

¹⁶⁹ *Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1942, 20 верасня, с. 3.

¹⁷⁰ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 14, арк. 11.

¹⁷¹ *Ibidem*, спр. 34, арк. 14 адв.

¹⁷² *Ibidem*, спр. 14, арк. 12; спр. 34, арк. 26; спр. 21, арк. 11–11 адв.

¹⁷³ Э. Екабсонс, *op. cit.*, с. 208.

¹⁷⁴ *Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1943, 17 студзеня, с. 3.

«Беларуская школа» і іншую літаратуру. З Рыгі на Браслаўшчыну пры пасрэдніцтве аддзела БА ў Краславе дастаўлялі часопіс «Новы шлях», газеты «Раніца», «Новая дарога»¹⁷⁵. У 1943 годзе А. Дварэцкі звярнуўся да кіраўніка БА з просьбай надрукаваць на патрэбы школ Браслаўшчыны падручнікі «Беларуская школа» (3 тыс. экз.) і «Задачнік» для першага і другога класаў (па 2 тыс. экз. кожнага)¹⁷⁶. 25 чэрвеня 1942 года старшыня БА атрымаў ліст ад Л. Шантыра, настаўніка беларускай школы і кіраўніка аддзела БНС у Браслаўскай акрузе, у якім той прасіў К. Езавітава зрабіць адпаведныя захады, каб абмежаваць польскі ўплыў у гэтым рэгіёне (палякі панавалі ў мясцовай адміністрацыі)¹⁷⁷.

Апошнім акордам у гісторыі беларускага актыву ў Латвіі ў гады нямецкай акупацыі быў удзел чатырохасабовай дэлегацыі латвійскіх беларусаў у працы г.зв. II Усебеларускага кангрэса, які адбыўся ў Менску у чэрвені 1944 года.

***

Заняцце Чырвонай Арміяй большай часткі Латвіі летам – восенню 1944 года спыніла працу БА. Найбольш актыўныя дзеячы (К. Езавітаў, А. Махноўскі, П. Мірановіч) эмігрыравалі на захад. Далейшы лёс латвійскіх беларусаў заслугоўвае асобнага даследавання.

Падсумоўваючы, належыць адзначыць, што пад нямецкай акупацыяй у Латвіі адбылося ажыўленне мясцовага беларускага руху. Галоўным фактарам, які гэтаму спрыяў, была нацыянальная палітыка акупантаў. Кіруючыся халодным палітычным разлікам і жаданнем падначаліць сабе захопленыя землі, улады нацысцкай Германіі дазволілі пэўную культурна-асветную аўтаномію беларусаў. Галоўным ядром беларускага руху ў гэты час было Беларускае аб'яднанне

¹⁷⁵ НАРБ, ф. 458, воп. 1, спр. 14, арк. 4–5; спр. 15, арк. 1–3, 12; спр. 39, арк. 16, 20; спр. 41, арк. 4.

¹⁷⁶ *Ibidem*, спр. 31, арк. 16.

¹⁷⁷ *Ibidem*, спр. 37, арк. 12–12 адв.

ў Генеральнай акрузе «Латвія». Супрацоўніцтва беларускіх дзеячаў з нямецкімі акупантамі, з аднаго боку, абумоўлівалася агульнай сітуацыяй, у якой тады апынуўся беларускі нацыянальны рух, а з другога, было вынікам нацыянальнай палітыкі латвійскіх улад пасля 1934 года. Маштаб беларускай дзейнасці ў 1941–1944 гадах нічым не саступаў беларускай нацыянальнай актыўнасці ў Латвіі ў міжваенны час, а ў дачыненні да перыяду знаходжання краіны пад панаваннем аўтарытарнага рэжыму Улманіса, а потым пад савецкай акупацыяй быў значна большы. Бясспрэчна, што дасягненне гэтага было немагчыма без самаахварнай і самаадданай працы мясцовага беларускага актыву. Асабліва належыць адзначыць ролю К. Езавітава. Цяжка, аднак, адзначна ацаніць вынікі і эфектыўнасць працы БА. Большасць беларускамоўнага насельніцтва Латгаліі, якое было адрасатам нацыянальнай агітацыі, захоўвала абыякавасць да актыўнай грамадскай дзейнасці. Ва ўмовах вайны і акупацыі беларускія дзеячы маглі ажыццяўляць «беларусізацыю» латгальскай вёскі з дазволу і пры падтрымцы акупантаў. У такіх абставінах цяжка было дасягнуць пажаданых вынікаў.

Архіўныя крыніцы

Archiwum Akt Nowych, sygn. T-454, 88.

Bundesarchiv Berlin–Lichterfelde-Ost. R6/159; R6/160; R 6/173; R 92/101.

Hoover Institution. Калекцыя К. Езавітава (апрацоўваецца).

Latvijas valsts vēstures arhīvs, P-712 f., 1 apr., 2-6 lieta.

Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь, ф. 458, воп. 1, спр. 12–14, 16, 18, 20, 22–23, 29, 32–33, 35, 51, 56, 59, 104–105, 129.

Літаратура

Bielaruskaje żyćcio ў Łatvii, „Bielaruski Hołas” 1943, 24 vierašnia.

Garbiński J., Turonek J., *Białoruski ruch chrześcijański XX wieku. Słownik biograficzno-bibliograficzny*, Warszawa 2003.

Madajczyk Cz., *Faszyzm i okupacja 1938–1945. Wykonywanie okupacji przez państwa Osi w Europie*, t. 1, Poznań 1983.

Беларускае жыццё ў Латвіі, «Раніца» 1942, 15 лютага.

- Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1942, 18 кастрычніка.
- Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1942, 20 верасня.
- Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1942, 25 снежня.
- Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1942, 26 ліпеня.
- Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1942, 29 сакавіка – 5 красавіка.
- Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1943, 17 студзеня.
- Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1943, 22 лютага.
- Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1943, 25 ліпеня.
- Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1943, 28 лютага.
- Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1943, 31 студзеня.
- Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1944, 2 красавіка.
- Беларускае жыццё ў Латвіі*, «Раніца» 1944, 9 студзеня.
- Беларускае жыццё ў Лацьвіі*, «Раніца» 1944, 21 мая.
- Беларусы ў Латвіі*, «Раніца» 1941, 20 лістапада.
- Брылеўская Л., *Сьцежкі жыцця* [у:] В. Адзінец, *Паваенная эміграцыя: скрыжаванні лёсаў. Зборнік успамінаў*, Мінск 2007.
- Грыбоўскі Ю., *3 гісторыі беларускага руху ў Латвіі ў міжваенны й ваенны перыяд*, «Запісы Беларускага інстытуту навукі й мастацтва» 2016, т. 38.
- Дзеці з Усходняй Беларусі ў Рызе*, «Раніца» 1943, 13 чэрвеня.
- Езавітаў К., *Кароткі жыццяпіс і праходжаньне службы* [у:] Л. Юрэвіч, *Беларуская мемуарыстыка на эміграцыі*, Мінск 2005.
- Екабсонс Э., *Беларусы ў Латвіі ў часы савецкай і нямецка-фашыскай акупацыі (1940–1945)*, «Беларускі гістарычны агляд» 2006, т. 13, сш. 2.
- Крывіцкія руны*. Вып. 2. *Беларускі культурны мацярык у Латвіі*, укл. М. Казлоўскі, С. Панізьнік, Мінск 2017.
- Найдзюк Я., Касяк І., *Беларусь учора й сянья*, Мінск 1993.
- Раўнейка С., *Канстанцін Езавітаў: дзейнасць у гады вайны* [у:] *Генацыд у Другой сусветнай вайне: праблемы даследавання (у памяць ахвяр Трасцянца)*. Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі, Мінск, 25–27 красавіка 2002 г., рэд. К. Козак, А. Літвін, У. Сідарцоў, Мінск 2003.
- Соловьев А., *Белорусская центральная рада: создание, деятельность, крах*, Минск 1995.
- Статут Беларускага аб'яднаньня (у ген. кам. Латвіі)*, «Раніца» 1942, 14 чэрвеня.
- Турунак Ю., *Беларуская кніга пад нямецкім кантролем* [у:] Ю. Турунак, *Мадэрная гісторыя Беларусі*, Vilnius 2006.
- Турунак Ю., *За кардонам Бацькаўшчыны. Успаміны*, Мінск 2010.
- У Латвіі*, «Новая Дарога» 1943, 19 верасня.

Establishment and activity of the Belarusian Association in the General District of Latvia (1941–1944)

As a result of the German army's offensive in the summer of 1941, Latvia was occupied by the Third Reich. The national structure of Latvia was characterized by diversity. Belarusians were among the most numerous minority groups. The German authorities, using the principle of „divide and rule“, were willing to give Belarusians a certain cultural and educational autonomy. The local Belarusian intelligentsia saw in this a chance to strengthen their influence in Latvia, which was treated as part of the so-called Belarusian ethnographic area. In 1941, the Belarusian National Committee was established in Riga and Daugavpils (from the spring of 1942 – the Belarusian Association). The main activity of this organization was social and cultural-educational activity among the residents of Latvia. There were choirs and artistic groups, publishing and cultural-educational activities. In addition, attempts were made to introduce the Belarusian language to Catholic and Orthodox churches. The aim was to fill the civil administration and local governments at the lower and middle level in Latvia with people of Belarusian nationality. The organization of education in the mother language was started. Belarusian activism has caused concern among many Latvians, because the leaders of the Latvian Belarusians counted on the possibility of joining Latvia in the future to Belarus. For a number of reasons, the „Belarusian action“ in Latvia under German occupation was not a major success.

Key words: Latvia, Belarusians, World War II, occupation, collaboration